Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 127 (15101) ◆ 1993 чылдың июль 10, суббота ◆

Солунга ат салган шагы 22.20. Садар өртээ 10 рубль.

УДУРТУКЧУНУҢ УРАН АРГАЗЫ КАЙДА ИРГИ?

Кажаа, цех бүрүзүнде-ле дагаа-ла, дагаа. Чеже муң баш дагаа барын удуртукчулар безин доораан адап шыдавас болду. Ажыл-ишти удуртупла турар, ол хирезинде дагааларының нийти баш санын билбес, ол кандыг аайлыг чоор деп база бодап болур-ла. Кызыл районнуң төвүнде бо куш өстүрер совхоз каш чыл бурунгаар орулгалыг болуп келген. Рынок өртектерни улгаттыр чыгап келген үеде орулгалыг ажылдаары болдунмастай бергенин бухгалтерияның ажылдакчылары дыңнаттылар. Он ажыг цехтерде муң-муң саннар-биле санаттынар куштарның чиир чемин Саян артындан дажыглап, ажыл-агый ооң өртээн төлээринге өйлешкен.

Бо куш ажыл-агыйлыг «Кызыл» совхозтуң машина-техниказы база эндерик. Саян артындан эки шынарлыг, хоюксаалыг чемнер дажыглаар элээн каш КамАЗ-тар база бар, Самосвалдарлыг. Ындыг күчүлүг машиналарның нийти саны 30 ажыг. Тракторлар безин он беш чыгыы. Ол техниканың чамдыызы чугула солуур кезектер чогундан орта ажылдавайн турарын билип алдывыс.

Кол-ла чүүл кижи күжү-ле болгай. 300 ажыг ажылчынныг, 25 санныг тускай эртемниг ажылдакчыларлыг. Ынчангаш бо совхозту база бир күчүлүг ажыл-агый кылып ап болгу дег. Удуртукчулары-даа, тускай эртемниглери-даа шупту аныяк улус болду. Болар демниг, чогаадыкчы аргаларны хевирлерни долу ажыглап тургаш, совхозту орулгалыг бүдүрүлге кылып ап болур боор деп иштимде өөрүп олур мен.

Оралакчы директор Хөктүг-оол Шаңмакович Монгуш чугаавысты уламчылаары-биле кол зоотехник Владимир Иванович Турга ужураштырып кагды. Оон элээн чүүлдерни билип алгаш, аъш-чем хуваалдазын башкарар база бир аныяк зоотехник Ойнааров Отчугаш-биле куш өстүрер цехтерге бардывыс. Бо зоотехник Улан-Удэниң көдээ ажыл-агый институдун 1991 чылда дооскаш, мында ажылдай бергенин хөөреп чор. Алыс боду Барыын-Хемчик чурттуг кижи-дир. Куштар өйлүг чемнериринге база чаңчыгып турарлар. Хөй витаминниг чемнерниң ачызында чуургалар алырының деңнели эрткен чылдыындан кудулавайн турар.

Цехтер дээр кажааларже чоруп-ла ор бис. Бир цехтен чыгган чуургаларны ажылчын Карасал Сериң хааржактарже чыый салып-ла тур. Ооң хайгааралында 33 муң кыс дагаа бар. Олардан хүнде он сес муң ажыг чуурганы алыр. Бир талазында, Түлүш Иргитовна Чечек чеди дугаар чыл ажылдап турар. Ол дужунда кажаада дагаалардан база ол хире чуургаларны алыр. Дагаалар бир чыл ажып, улгадырга-ла, чуургаларны бээри эвээжээр. Хуусаа чедергеле, эътке ажыглаары-биле дужаарлар.

Ажыл-агый эрткен чылдан кастарны база өстүрүп эгелээн. Ол куштар шуут кажаа сыңмастаан. Азыракчызы хем кыдыында кажаалаан шөлче ажыдып үндүрүп бар чор. Бо куштарның оолдарын бир цехте ажылчын Валентина Новикова баштаан бригада өстүрүп турар. Ол чаш чүвелер малгаштыг черде агаар чедишпестеп, бергелеп турар. Кастарның оолдарынга агаарлаар бир аңгы шөлдү белеткеп турар. Удавас ынаар одарладып үндүрерлер. Хөөкүйлер, чаш чүвелер ынчан-на арыг агаар тынып, хостуг-шөлээн чурттап, амыраарлар боор. Оларны мен чаш ажы-төлге-даа дөмейлеп, кээргеп турдум. Малгаш сүзүп чоруп турар, байдалы берге-дир.

Чуургалар складында чээрби сес кыс иженген, чуургалар чууктаан турлар. Олар чуургаларны чуур, сорттаар, таңмалаар, савалаар, садыгларже чорудар, шыгжаар ажылдыг. Ында санакчы Наталья Плетнева-биле чугаалашкан бис. Цехтерден эккелген чуургалар арыглап савалаар ажылчыннардан Валентина Назарованы, Татьяна Южакованы, Лида Хертекти, Наталья Поповану, аныяк чүдүрүкчү Михаил Монгуштү мурнакчылар деп онзалап демдегледи.

Ажыл-агыйның ийи каът бажыңында экинни болгаш багайны медеглеп турар улуг самбырада 32 санныг ажылчынны ажыл шагын үзерлер, оорлаарлар деп санааш, оларның шалыңынга немелде төлевирлерни казаан дугайында дужаалды келген улус хомудап номчудулар. База бир дужаалда бир ажылчынның шалыңын чүс хуу казаан деп бижээн. Корум-чурум үрекчилерин ынчаар хемчег албаска, оларның «бажы эъттени бээр»-ле ыйнаан деп, бир чорумал кижи үнелел берди. Моон алгаш көөрге, дагаа болгаш кас өстүрер ажыл-агыйда корум-чурум айтырыглары дыка-ла кошкак хире-дир. Бо бүдүрүлгениң чогум-на ажыктыын бедиреринин уран аргалары кайда чаштып чыдар чүве ирги? Кичээнгейни ажыл-ишчи чаа ёзу-биле сайгарып көөрүнче углаары негеттинип турар деп бодаар мен.

Охемчик ОНДАР.
«Шынның» тускай корр.

Чарлыкты номчааш...

ТУДУГЖУНУҢ БОДАЛЫ

Бистиң республикавыстың Президентизи Ш. Д. Ооржактың июнь 28-те үндүрген № 32 Чарлыын найысылалдың чурттакчылары бүрүнү-биле деткип турар.

Бир дугаарында 56 харлыг хоочун тудугжу Чылбак Маскырович Хомушкунуң өг-бүлезинге барып Чарлык дугаайында айтырыглар салдым. Ооң харыылаавы мындыг.

— Мен тудуг шугумунда ам 32 чыл бараан болуп тур мен. Тываның алдарлыг тудугжузу Каллар-оолдуң бригадазынга үргүлчү ажылдап чордум, бо хоорайда мээң киришпээн тудуум барык чок деп мактанып-даа эвес, чүвениң кара шыны-биле чигелеп болур мен. Уруглар албан черлери, чаа автовокзал, № 9 школа, № 3 школа, Чазак черинин амгы улуг чаагай өргээзи, чаа театр, чаа эмнелге (хавак кырында) дээш, оон-даа өске.

Үе нарын берге, кижилер, ылаңгыя, чамдык аныяк оолдар кедергей туразы улуг, кыс уругларны бо-ла ыгладып, дорамчылай бээрлер-дир, хостуг үелерин шуут камнавас, арага-дары дээнде бүгү-ле чүвени уттуптар, од хоралыг ажыг сугну та чүү деп бодаар чүве. Ынчангаш өжегерээн кижи өлүрген азы күш-тээшкин кылганнарны 30 чыл чедир шииткени черле чөптүг-дүр, ооң соонда шөлүүрү база. Шаанда кижи өлүрген кижиниң ыяап-ла амызы-биле шиидип турганын утпаан мен, ачам база ону менээ бо-ла чугаалап берип чорду. Бистер Кечил-оол, № 18 деп тудугжуларның 5 каът улуг бажыңында чурттап тур бис, мында ыракка ыядынчыг, чоокка чованчыг, нийти чурттал-чурумун сагывастар база бар-дыр. бис ийиги каътта бис, а үшкү каътта № 33 квартирада Валентина Идам-ооловна Монгуш деп бот херээжен кижи бар, үргүлчү арагалаар, үен-даян эзириктер чыыр (химиктер), а боду кожаларындан оорланыр, мегелээр, улустуң бажыңын чүтайлап бээр боор аазааш-ла, акшазын бо-ла ышкындырып апкан боор-дур, чагып-сургап чадап кагдывыс, ооң хары ам 47. Хөөкүй ашаа мээң-биле кады тудугга ажылдап чораш, чок апарды. Оон ачызында бо тудугжулар бажыңында арткан кижи чүве, а хөөкүй Каллар-оолдуң кадайы (өг-бүлези) база бо бажыңда эки чурттап орар, а чүгле Валяла кончуг чурум чокталып чор, ам 10-даа кижиден чарылды, адын черле бодавастыр, чүгле арага-ла дээр, мындаа урууну 13 муң акшазын оорлапкан-дыр, ээн бажыңындан, чүдээн көрбес силер бе!

Ынчангаш уруг-дарыг кижизидилгези бо баксыраан үеде назы четпээн уругларының үүлгедиин ада-иези харыылаары черле чөптүг деп санаар мен. Бо талазы-биле Чарлыкты база деткиир мен. Чүге дээрге, кижи болуру чажындан чүве төлээде, ада-иелери уругларын хензиг чажындан төлептиг хамаатылар кылдыр кижизитсиннер, а бичиизинде кижизиттинмээн ажы-төлдү эде кижизидеор берге-ле эвес-не! Ынчангаш өжегерээн сагыштыы-биле кижи өлүрген назы четпээннер түрбазын дээр болза, чүгле чажындан эгелээн ёзулуг кижизидилгени чедип алыры ада-иедеи хамааржыр. бо-ла ийи саналывыс.

Мындыг төлептиг ада-иелер-биле чугаалажырга, кижи сеткилинге бир-ле өөредиглиг айдызал чырыш дээр-дир. бо үш кыс уруглуг, ам-даа улуг кырываан өг-бүлениң үлегерин магададым, үш кыстары хүндүлээчел, боттары аъш-чемни, идик-хепти кылып билир, шевергин, арыг-силиг, өг-бүле бүрүзү мындыг эп-найыралдыг болуру чугула-дыр деп бодап үндүм.

Сандю САНДАН.

Тудуг

ЧАЙГЫ ХҮННҮ ЧӨП АЖЫГЛААР ДЭЭШ...

Бедик тудуглар кылыр улус бажың хөлегезинге чыглып келди. Кызыл хоорайда сезен бир дугаарлыг тудуг эргелелиниң элээн каш бригадалары бо чылдың бирги чартыында элээн-не шуудаашкынныг ажылдаарын чугаалаштылар. Боттарының күжү-биле бажыңнар тударын олар бирги чартык чылда 120 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың бо үезиниң-биле алырга, ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн.

Ол эргелелдиң бригадаларындан Николай Монгуштуң удурткан дашчылары бедик темпилиг ажылдап, хөй хемчээлдиг тудуг-монтаж ажылдарын кылган. Иргит Мурат, Александр Ондар, Роман Кара-Монгуш, Наталья Хомушку түвүйбудан ханалар салырының планныг даалгаларын чылдың эгезинден ажыр күүседип келген. Бо шалыпчы бригада хөй аал чурттаар бир улуг бажыңның өрээлдерин ажыглалга киирер дээш белеткеп турар.

81 дугаарлыг тудуг эргелелиниң ажылчыннары автовокзалдың чанында малчыннар гостиницазының таваан кылып дооскаш, ооң ханаларын салырынче кирерлер. Ында бедик кранны тургускан. Тудугга херегләэр чугула чүүлдерни мөөңнээн. Николай Купцовтуң бригадазы бо хүннерде ол тудугну үзүктел чокка кылып эгелээн. Дашчылардан Борис Кудер, Анатолий Дурновцев, Ооржак Дигии тудуг-монтаж ажылдарын шалыпкын кылып, ай санында бедик көргүзүглерни чедип ап турар.

Кызылда диш эмнелгезиниң тудуунда ол эргелелдиң база бир бригадазының ажылы элээн шуудаашкынныг. Бедик мергежилдиг тудуг мастери Олег Ондар ажылчыннарның шуптузун чаңгыс эп-сеткилдиг ажылдаарынче эвилелдеп турар. Тудугга херегләэр чугула материалдарны камнаарынче, ханаларны бедик шынарлыг салырынче олар кичээнгейни углаан. Олег Ондарның бо бригадазы ажылче чамдык хүннерде эртенгиниң чеди шак ажып турда үнерлер. Кежээ сес-тос шакка чедир кылып тургаш, бо чайның чылыг хүннеринде бүгү кылыр ужурлуг тудуг ажылдарын доозуптар сорулганы салган.

Ол бригадада акша-көпеек эвээш дээр, «Думчуктаар», ажылдан былдаарын бодаар улус чок. Дашчылардан Алим Намзат, Игорь Иргит, Борис Монгуш тергиин бедик көргүзүглерлиг. Ында эң-не аныяк дашчы Роберт Куулар база шалыпчы ажылчыннарның аразынче кирген. Ол чоокта чаа Кызылдың тудуг училищезин чедиишкинниг дооскаш, мында тудугжулай берген. Дуржулгалыг тудугжулар ону бедик бажыңнар кылырынга салым-чаяанныг кижи-дир деп үнелелди берип эгелээн.

Тыва Республиканың төвүнде тудугларны ажыглалга кииреринче сагыш салып чорууларны ол-ла бригададан уламчылап адап болур. Тудугга хоюдугларны баш бурунгаар белеткеп алыры база кончуг чугула ажыл болгай. Михаил Маады ону белеткээриниң мастери болу берген.

Ондар ДУКУР.

ӨЪТТУГ-ШЫКТЫГ ЧАЙЛАГЛАРДА

Мал ажылында база бир чугула кампания — малдың чайлаглаашкынын организастыг эрттирип, чайгы семиртилгени эки чорудары.

Чайын эки күш-деңгел кирип, чаагай оът-сигенниг, сериин тайгаларга чайлаан кандыг-даа мал кыжын белен-не тоовас, хүр кыштаар дээрзи билдингир. Ынчангаш малдың чайлаглаашкынын черле организастыг чорутканы-ла дээре. Сүт-Хөл районнуң кайы-даа ажыл-агыйларында малдың чайлаглаашкыны эгелээн.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң дирекциязы база мал ажылының тускай эртемниглери ону бо чайын организастыг чорудар дээш, ол ажылдың чижек планын баш бурунгаар тургузуп, кым деп малчын кая чайлаарын хуваап, одар-белчиирлиг делгем черлерни шилип, малчыннарның ыңай-бээр көжер-дүжериниң тускай графигин тургускаш, машина-техника, аът-хөл болгаш өске-даа транспорт-биле хандырылганы экижидериниң хемчеглерин алган. «Алдан-Маадыр» совхозтуң Сарыг-Булуң сүт-бараан фермазы Манчүректе чайлаанда көжүп чеде берген. Чайлагда барган малдарның сүдү элбеп турар. Ол ышкаш чылгы, сарлык дээш, өске-даа кодан-кодан малдар Манчүрек, Көжээ, Баян-Кол ол ынчаар чайлагларда малчыннарның башкылыы ында четкилей бертилээн. Шээр малдарның чайгы одарлаашкынын шын чорудар сорулга салдынган. Оон ыңай районнуң өске ажыл-агыйларында малдың чайлаглаашкыны кидин чоруп турар.

«Ак-Даш» совхозтуң, «Сүмбер-Уула» колхозтуң бода, шээр малдары Манчүрек, Хөлчүктүг, Чечектигниң тайгаларында. «Кызыл-Тайга», «Ишкин» совхозтарның малдары Сүт-Хөл, Хүүректиг, Алдыы, Үстүү-Ишкиннер, Көжээ, Чээде, Шом-Шум болгаш оон-даа өске чүм одарлыг тайга черлерде.

Хойнуң кыргылдазын эрте дооскан чамдык ажыл-агыйлар чайлаглаашкынны мурнады чорутканы кончуг таарымчалыг деп демдеглээр херек. Районнуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң мал ажылының тускай эртемниглери малдың чайлаглаашкынын зооветеринарлыг бүгү-ле хемчеглер-биле чорудар талазы-биле тайылбырлыг, өөредиглиг ажылдарны мал ажылдыгларының ортузунда чорудуп турар.

Ондар БОРАШ.

ЧОН ҮЗҮЛБЕС ЧОГААДЫКЧЫ ТӨП

Республиканың Улусчу чогаадылга болгаш уран-шеверлер төвүнге оюн-хөг үзүлбестээн, кандыг-бир солун ажылдар доктаамал эртер кылдыр чаңчыгып бар чорууру өөрүнчүг. Эрткен суббота идик-хеп модельдериниң шоу-программазы эң солун эрткен. Ук төптүң уран-шеверлер клубунуң эргелекчизи З. Донгактың даараныылга фабриказының суй белектер, шеверлер бүдүрүлгезинде О. Саттың, «Бодарал» чогаадыкчы биче бүдүрүлгениң Е. Ондар-оолдуң, Хандагайтының А. Монгушка удурткан уран-шеверлерниң даараан, аргаан болгаш кылган кылыгларын чон магадаан. Тыва национал болгаш амгы үениң модазында идик-хептерни кончуг солун концерт номерлери-биле үдеп тура көргүзерге — чараш-даа, солун-даа болган.

Дүүн ук төпке оон директору Дадар Архиповна Монгуштуң 50 харлаанынга турааскааткан «Силер турда — бодум чорттаар» деп кежээ база-ла бедик деңнелге эрткен. Аңаа театрның, филармонияның профессионал болгаш бот-тывынгыр коллективтериниң артистери уран талантызын бараалгатканнар. Юбилярга Чаа-Хөлдүң, Улуг-Хемниң, Бии-Хемниң болгаш өске-даа культура ажылдакчыларының төлээлери, артист-удуртукчунуң чоок кижилери байыр чедиришкиннерин шынарлыг номерлер-биле «согажалап» тура илереткени көрүштүг-даа, уттундурбас-даа болган. Улусчу чогаадылга төвүнүң билдилиг директорунуң хүндүткели, ооң чогаадыкчы дилээшкиннери чоннуң бо хүннерде сонуургалынче кокпаны изеп, үе-биле дугжуп турар эгелээшкин апарган. Чаа базымнар улам хөнүп, байып, улам эки утка-шынарлыг-ла болзун. Хостуг үенерде Улусчу чогаадылга төвүнче далажып, чүү болуп турарын сонуургаңар деп чонну кыйгырыксадым.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

Культура болгаш рынок

ЭРТИНЕВИС КАМГАЛААЛЫ

Культураның, төөгүнүң тураскаалдарын, үнелиг чүүлдерин камгалаары эргежок чугула. Ол дугайында Тыва Республиканың Чазаа бо чылдың февраль 26-да тускай доктаалды хүлээп алган. Шынап-ла, Тыва бот-догуннаан күрүне болганындан бээр ол-бо даштыкы чурттардан аалчылар хөйү-биле кээп турар апарган. Ол ышкаш даштыкыдан болгаш Хамаарышпас күрүнелер демнежилгезиниң чурттарындан келген журналистер, кино, телекорреспондентилер янзы-бүрү чылдагаанныг Тывага чедип келгеш, тыва улустуң аас чогаалын, хөөмей-сыгыдын, төөгү база культура тураскаалдарын чер-черде эрге-чагырга черлеринден база үстүкү удуртулгадан айтырбайн-даа, массалыг информация херекселдери-биле тырттырып ап туруп бергеннер. Оон уржуу-биле Тыва Республика материалдыг база моральдыг когаралга чедип турар.

Чөпшээрел чокка чурттан үндүр сөөртпези дээш агальматолиттен (чонар-даштан) чүүлдерни күрүне башкарылгазынга киирген. Төөгүнүң болгаш культураның эртинелерин ТР-ниң Культура яамызындан тускай чөпшээрел чокка садып хуулдурарын алгаш үндүр сөөртүрүн соксаткан дээрзин билир бис. Чамдык журналистер, өске-даа кижилер ховар дээн эртинелерни, улустуң аас чогаалын өске чурттарга ажыы-биле садып-саарып турар-дыр. Ону болдурбазы чугула.

Улуг байырлалдарда-даа, анаа хүннерде-даа аян-чорукчу аалчылар лицензия (эрге, чөпшээрел документизи) чокка чурук, ун, төөгүнүң база культураның тураскаалдарын тырттырып болбас. Ону чоп хайгаараар ужурлуг. Ынчангаш даштыкы кижилер ТР-ниң Культура яамызында лицензия комиссиязынга билдиришкин киирер, ол комиссия ынчаа харыыны бээр (лицензияны чөпшээрээр бе, чөпшээревес бе) дээрзин чурум үрээн журналистерниң болгаш корреспондентилерниң аян-чорук кылып, янзы-бүрү аппараттар ажыглааш, соора кылган лицензиязын ол комиссия күш чок кылып болур. Лицензия өртээн даштыкы акшалар (валюта) база рубль үнезинге тургускан. Валютага саткан лицензияның 10 хуузу валюта фондузунче кирер. Бо хоойлу-дүрүмнү сагып турарын Сүт-Хөл кожуунга Алдан-маадырларның тура халыышкынының 110 чыл оюнга тураскааткан байырлал база Тывага эртер делегей улустарының аразында симпозиумнуң (орхон-енисей бижиктн чаза номчааныңдан бээр 100 чыл болганы). делегей чергелиг хамнар чыыжының үезинде хынаан бис.

Культураның, төөгүнүң үнелиг чүүлдерин даштыкыже чөпшээрел чокка үндүр сөөртүрүн хоруп турар Россияның Хоойлузу бар болгай. Ол Хоойлу күштүг болуп ажылдап эгелээн. Үжен чыл болгаш оон-даа улуг назылыг уран чүүл чүүлдерин, хевирлерин чөпшээрел чокка садары хоруглуг. (1963 чылга чедир чуруттунган чуруктар, тырттыпган фото-чуруктар, киноленталар дээш, оон-даа өске чүүлдер аңаа хамааржыр).

ТР-ниң Культура яамызында чаа бөлүк база тургустунган. Ону «Культураның үнелиг чүүлдерин оорлаар, самчыгдаарлар-биле демисежир бөлүк» дээр. Ынчангаш Тывавыстың келир үезин бодап, салгакчыларывыска төөгүнүң база культураның ховар тураскаалдарын бүдүн арттырарын чедип алыр дээш бир демниг ажылдаар ужурлуг бис. Ол дээрге, рыноктуң база бир негелдези-дир.

Михаил ОСКЮЛЮК.
Культура министерствозунуң төөгүнүң, культураның тураскаалдарын камгалаар болгаш туризм комитединиң килдис эргелекчизи.

Улустарның Найыралы орден-биле М. Б. Кенин-Лопсанны шаңнаар дугайында

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Россия Федерациязының хөй националдыг литературазын хөгжүдеринге улуг салыышкыны дээш Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел республика музейиниң улуг эртем ажылдакчызы, чогаалчы Монгуш Борахоевич Кенин-Лопсанны Улустарның Найыралы орден-биле шаңнаар.

Россия Федерациязының Президентизи Б. ЕЛЬЦИН.
Москва, Кремль. 1993 чылдың июль 7.

ХҮННҮҢ
МЕДЭЭЛЕРИ

Мал чеминиң белеткели

ШАПКЫНЧААН

Карл Маркс аттыг совхозта сиген кезилдези кидин түлүк эгелей берген.

Көк-Терек деп черде хөй чылдыг тарымал сигенниг 460 га шөлде Роман Домбулович Ондарның бригадазының кежигүннери мурнакчы тракторист Алдын-оол Дамдын-Билчейович Ондар болгаш ооң дузалакчызы Василий Байырович Ондар олар сигенни кестирип эгелээн. Сигенниң үнгени аажок болган. Кызымак сигенчилер кышка мал чеминиң белеткелин кыска хуусаада чорудар дээш даң бажындан тура, орай кежээге чедир шалыпкын ажылдап турар.

Борис ОНДАР.

ОҢГАР-БУГАДА ИШ

«Чыраа-Бажы» совхоз Чөөн-Хемчик кожуунда улуг ажыл-агыйларының бирээзи. Бо чылын нийтиниң мал чеминге 1245 тонна сигенни, 2000 тонна силосту, 920 тонна сенажты болгаш 200 тонна витаминниг сиген далганын белеткээр.

Сорулга чиик эвес, орта бир демниг, организакчы ажыл негеттинер апаар. Мурнуку чылдарга бодаарга, оът-сигенниң үнүжү тергиин эки, хөөредип чугаалаар болза, сигенни душкан-на черден кезип ап болур. Бөдүүн болгаш чулуктуг мал чемин белеткеп алырының бүгү арга-курлавырлары бисте бар.

Бо хүннерде мал чеми бүдүрер талазы-биле бригаданың бригадири Орлан Монгушка удурткан бригада Оңгар-Бугада хөй чылдыг чаагай үнген меде сигенни кезип кирипкен, бүгү техника ында мөөңнеттинген. Сиген кезер 4 машина, 1 дырбааш, дүргектеп хөпээннээр болгаш сарааттаар техникалар ажылдап турар.

Бода болгаш шээр мал кадарчылары, суурнуң албан организацияларын бо хүннерде ол ажылче киирер. Кол чүве кижилерниң аъш-чем хандырылгазы, кылган ажылдың төлевири болур. Төлевир дугайында хомудал турбас, ону чогууру-биле ажылдап кылгаш, бадылап каан. Тиилекчилерни шаңнап-мактаарының негелделерин база кылган. Ында акша-төгериктен эгелээш, өске-даа төлевир көрдүнген.

Агаар-бойдустуң байдалы чаашкынныг боор турары-биле сенаж салырынче, сигенни долгап азарынче онза кичээнгей салыр апаар.

Эрткен чылын бөдүүн болгаш чулуктуг мал чемнериниң курлавырын четчир болгаш арттыр кылган бис. Харын-даа «Хорум-Даг» колхозка, «Хайыракан» совхозка болгаш өске-даа ажыл-агыйларга саткан бис.

Ынчангаш бо чылын мал чемин белеткеп алырының бүгү аргаларын чорудуп тургаш, четчир чемни белеткеп алыры чугула.

Кара-Сал ООЛАК.

ЧАЪС-ЧАЙЫК ТУРЗАЖОК...

Амгы хүннерде кайда-даа сиген кезилдези түлүктелген. Чер-черде оът-сигенниң үнгени-даа эки. Чаагай өзүп үнген хоолулуг мал чемин чогуур өйүнде ажаап, шыдаар шаа-биле белеткеп алыры көдээ ишчилерниң мурнунда салдынган.

Бай-Тайгадан агроном Танов Очур-оолович Монгуштуң дыңнадып турары-биле алырга, районнуң совхозтары сиген кезилдезинче киириптерин билек, улаштыр чаъстааш турупкан. Бо хүннерде сиген шөлдеринче «Мурнакчы», «Кызыл-Даг», «Тээли» совхозтардан 8 сиген кезер машиналар ажылдап турар. Баштайгы ийи хонукта олар чаъс-чайык турзажок, 20 га хире черниң сигенин кезип ап четтиккен. Бөлер, сарааттаарынга чаъстыг хүннер шаптыктап турар.

Артык кезектер чедишпезинден бай-тайгажылар берге байдалда таварышканын агроном дыңнаткан. Сиген кестирер машинага херегләэр бистер, дугуруглар, ооргалар, ременьнер чедишпес. Ол бүгүну хандырар ужурлуг албан черлеринче акшаны шилчидип-даа каарга, дугурушкан организациялар чагыкчыларын сотка олурткан. Ам оът-сигенниң чулуктуг эки үезин эрттирбес дээш, ук кожуунның сигенчилери бүгү күжүн мөөңнээрин, бар-ла арга-курлавырларны ажыглаарын оралдажып турар.

(Бистиң корр.).

ҮРБҮН СУУРНУ СҮЗҮГЛЭЭНИ

1980 чылда Үрбүннүң сөөлгү бажың-балгадын, ферма, школаны чедир көжүрбейн турда-ла, суг хөөлбээниң ажылчыннары арткан оран-саваны хуюкталдыр өрттедипкен. Суур тавaa сугже дүлнүп кирген...

Суг хөөлбээ бо хүнде көдүрлүп келген, көшкен суур чанынче чоокшулаар ужур чок. Ынчангаш организаторлар кедээзинде Бош-Даг эдээнде көктүг-шыктыг черни шилип алган. Аңаа оргкомитет стол, индир, ун улгаттырар, ырлаар дериг-херекселди белеткеп, үрбүнчүлер база чамдык аалчылар чыглып турда, 22 бичии оолдар хүрежин эрттирген. Бичии мөгелерниң хүрежи доостуру билек, «Үрбүнчүлерге болгаш аалчыларга изиг байыр!» деп лозуң-биле «Үрбүн сактыышкынының» байырлыг ажыдыышкыны эгелээн. Кыска илеткелди райсовет даргазы А. С. Хоюгбан кылган.

Үрбүн сумузунуң болгаш салбыр үезинде Чаа-Хөл кожууннуң нийти хөгжүлдезинге МЧЛЭ, колхоз, салбырның киирген үлүүн, сайзыралга эвээш эвес күжүн, билиин үндүрген, ам аравыста чок өгбелерниң ат-сывын сагындырып адаан. Аравыста бар ачы-хавыялыг хоочуннарга, мурнакчыларга хүндүлел бижик, сүй белек болгаш акша шаңналдарын хире-шаа-биле байырлыг байдалга тывыскан. Хоочуннар болгаш ажыл-ишчи мурнакчылар сактыышкын, сүзүглел сөзүн ап, ол хүнге өөрүп четтиргенин илередип, амгы салгалга чедишкиннерни күзээн.

Саян-Шушенск ГЭС-тиң хөөлбээнче кирген суурларның бирээзи «Үрбүнге сактыышкын хүнүн» эрттирерин деткикчилерни демдеглевес аргажок. Шупту чыгган акша — 132 муң, 1 аът, 2 молдурга, 19 шээр хуу мал. Үстүнде адыкирген деткикчилерден аңгыда, база-ла хууда мал-маганын харам чок бергеннер хөй болган.

Үрбүн суурну тырттырган, албан организация чаңынга ажыл-ишчилерниң база аныяк-өскеннерниң тырттырган чуруктарын, ол ышкаш хоочуннарның болгаш өске-даа ишчилерниң чуруктарын чыып, элээн каш кастап чараштаан хана солуннарны тайылбыр йөрээл сөстер-биле бижип тургаш, үндүреринге база кыска концерт программазын көргүзеринге башкылар улуг үлүүн киирген.

Читкен, барган суурнуң дугайты 1-2 чыл иштинде чоннуң көдүрген сеткил-сагыжын, төөгүзүн база сүзүглеңген сактыышкынын илередиринге, чаңгыс хүн иштинде организастыг, байыр-доюлуг эрттирерин Үрбүнге башкылап чораан, амгы үеде Чаа-Хөл кожууннуң Совет даргазы Амыр Сатович Хоюгбан болгаш Үрбүнге сөөлгү чылга чедир школа директору, амгы үеде Чаа-Хөл сумузунуң чагырга даргазы Зоя Анатольевна Монгуш олар кол удуртулганы холга ап, организастажып эрттиришкен. Корум-чурум база эки болган.

Дегут ДЕМЧИК,
Чаа-Хөл район.

Көдээниң ажыл-ижи

СООН ИСТЭЭР, МУРНУН ХЫНААР...

Улуг-Хем районда «Арыг-Бажы» совхоз сөөлгү үеде чаа тургустунган ажыл-агыйларның бирээзи. Ынчангаш ол бут кырынга турар дээш экономиктиг болгаш социал тургузуушкунунуң тодаргай базымнарын кылып эгелээнин кижи эскербес арга чок. Ийи чыл—эвээш хуусаа. Ынчалзажок ажыл-агыйжы хемчеглерни алырынга, моон чогуур түңнелдерни үндүреринге, чамдык хевелиишкиннерни кылырынга, сорулгаларны салырынга чедер үе. Ынчангаш бистиң корреспондентивис С. Монгал совхозтуң чоокта томуйлаткан директору Хирлиг-оол Ховалыгович УШУЛАҢ-биле ажыл-агыйжы чугааны кылган.

— Бис бөгүн анаа-ла бир чүн эвес, а байырлалаа, совхозунарнын маёвказында ужуражып келген-дир бис. Ындыг болганда, ажыл-ижинериң чорүп турар байдалының дугайында чыылган чонга илеткээринер чугаажок. Чугаанарны чүнүң-биле эгелээр силер?

— Бөгүн бо аяң-шыкка июнь айның эң сөөлгү дыштаныр хүнүнде бистиң совхозтуң, суурнуң албан организацияларының черлериниң баштайгы чартык чылда ажылдааның демдеглеп, байырлаар дээш чон чыглып келир. Ындыг болганда, эвээш-биче чедип алган чедиишкиннеривисти совхозтуң бүгү ишчилеринге, келген аалчыларга улуг күзелдиним-биле чугаалааш, дыңнадыр мен.

Ынчангаш манаа холбашкан сан-чурагайларны адаажым албан. Бир-тээ, силерниң өөлээлеп турар солуунар республикада эң хөй үнер, эң хөй тиражтыг солуң чүве болганда, «чажыттарымны» ам силерге улуг күзелдиним-биле ажыдайн. Бистиң «Арыг-Бажы» совхоз дээрге, республиканың өске бүгү он-он ажыл-агыйлары дег, эрткен чартык чылда боттарының хире-шаа-биле элээн ажылдарны кылып чоруткан. Көдээ ажыл-агый дээрге-ле, ол бай-байлак аъш-чемивис: эът, сүт, тараа-дыр. Бир эвес бо чүүлдерниң хандырылгазы чегей болза, кижилерниң чогумчалыг амыдырап-чурттаары кандыг-ла болду. Ол бүгүнү бистер, көдээ ишчилер, бүдүрүп турар бис. Ынчангаш бүгү амыдыралда дег мында чединишкиннер-даа, четпестер-даа турары тодаргай. Чединишкиннерге чалгыналгаш, четпестерни чайладыр дээш янзы-бүрү аргаларны ажыглап, көдээ ажыл-агыйны сайзырадыры-биле мурнакчы арга-дуржулганы өөренип, боттуг хемчеглерни алыры — бистиң хүлээлгевис.

Сөөлгү үеде ажыл-агыйның кол угланыышкыны рынок экономиказынче угланган. Бистер ам рыноктуң эге базымнарында чурттап, ажылдап турар болгай бис. Бистиң «Арыг-Бажы» совхозу моон мурнунда амгы Түлүш Кечил-оол аттыг совхозтуң салбыры турган болгай. Көдээ ажыл-агыйны сайзырадыры-биле кагдыпган суурларны катап тургузуп, коллективтиг база арат ажыл-агыйның деткип турары бурунгаар депшилгениң бир херечизи ол деп билип турар бис.

Күрүневис көдээ ишчилерге күчүлүг техниканы, кывар-чаар материалдарны, үрезинни база уксаалыг мал-маганны чээлиге берип турар болгай.

— Мурнунда чүгле эккел дээр чаңчылывыстан бисти дем силерниң үстүнде чугаалааныңар рынок экономиказы хоора шаапкан болгай. Ынчалзажок Ала-чуртувус бисче ам-даа ээ көрбүшаан хевээр дээрзин мырыңай чаа демдеглээш бардылар. Бо ала сагыш салыышкынга силерниң, арыг-бажыжыларның харызы кандыгыл?

— «Арыг-Бажы» совхоз тургустунганындан бээр удавас 2 чыл болур. Ол үениң иштинде мал бажының өзүлдези, тудуг-суур хөгжүлдези, черниң агротехниктиг ажаалдавы, малга быжыг чем-суурнуң белеткели дээш, элээн ажылдарны чоруттувус. Мен борта бо чылдың эрткен үезин түңнеп, мурнувуста туруп турар белен эвес сорулгаларга доктаап көрейн. Совхоз бирги чартык чылда күрүнеге 57 тонна сүттү, 62 тонна эътти база 558 кг өшкү дүгүн дужааган боор турар. Ол-ла үеде 124 баш бызааны немей камгалап алдывыс.

Мыйыстыг бода малдан аңгыда мактаныптар хире мал бажы бисте кызыы чүве болгай. Ылангыя шээр малды немей тыптынып, оон баш санының өстүрери бир артап болбас өргенивис ол. Хойлуг кижи каас, а инектиг кижи тодуг дээр ышкажыгай. Совхозувус девискээри тайга-таңды, арга-арыг эдээ көктүг-шыктыг черлерде даады чаштылган болгаш, бир эвес өй-шаанда чажып, агротехниканы сагыыр чүве болза, тарааның үнери эки болур ужурлуг. Бо чылын ниитизи-биле 1935 гектар черге янзы-бүрү культураларны чаштырдывыс. Оон иштинде тараа культуралары — 1200 га. Тодаргайлаарга, 930 га кызыл-тас, 230 га арбай. Артканнары — сула, рапс... 40 га черге картофель олурттувус.

— Тараадан кайы хире дүжүттү алыр болап турар силер? Мындаа силерниң кожаларыңар улуг-хаяжылар-биле чугаалажырымга, олар кол орулга алыр адырны тарааже углап, идегеп турар улус чорду ийин.

— Бисте оларда ышкаш көвей кодан-сүрүг бар эвес. Ынчангаш мал адыры-биле чергелештир кол идегээр-ле бир чүүлүвүс—кускү дүжүт түңнели. Шелдеривис кожа-дыр, чаъс-чайык-биле бо чыл хоомай эвес чыл-дыр. Чудук адаанга чудурук суккан эвес. Чүү-кандыг-даа болза, бо чылын план ёзугаар 1080 тонна тарааны ортумаа-биле алыр ужурлуг бис. Оон 300 тонназын үрезинге урар, бир 300-үн күрүнеге садар, артканын мал чемнинге арттырргаш, мугур 100 тоннаазын — чонга садып-сайгарар деп бодап турар. Агаар-бойдустуң байдалы бо хевээр мынчаар таарымчалыг турар чүве болза, тараавыс моон-даа дужуткур болуру магат-чок. Кижи биле мал нелээ көдээде кады-кожа чоруур болганда, малга база четчир чем-суурну магадылап белеткеп албааже хоржок.

Айтырыынар тараа-быдаа-биле холбашкан-даа болза, дем айтырыгны харыылап чыда, мал адырынга анаа эвес доктааган кижи мен. Ам бо талазы-биле бодалдарымны уламчылап көрейн. Ам сорулга — ону канчап кезээде орулга берип чоруур адыр кылып алырыл. Чер ажылын чедимчелиг чорудар дээрге-ле, мал ажылының хөгжүүрүнге бир магадылал ол болур. Бо чайын 1500 тонна силосту, 800 тонна чайгаар үнген сигенни кезип белеткээр ужурлуг бис. Эрткен чылдың частырыгларындан өөренип, моон соңгаар оларны катаптавазы-биле мал ажылынга бодунга шыңгыы негелделиг болгаш ажыл-ижиге ак-сеткилдиг кижилерни томуйлагылап тур бис. Оон-биле чергелештир келир кышка амдан эгелеп ыяк белеткенип албааже хоржок деп чүвени билгеш, инектерниң кыштаар кажааларын амдыгааштан чаартыр, эде кылыр, механизастаар дээш ажылдарны шагда-ла эгелей бердивис. Бо ажылда амгы үеде ийи бригада хаара туттунган ажылдап тур. Мал ажылын чугаалап тура, манаа база бир чамдык сан-чурагайларга даянып, доктаавааже хоржок деп бодап тур мен. Анаа аас чозаткан ажы чүү боор. Мында чүгээр-даа, хирелиг-даа саннар бар-ла. Фермавыста санаттынып турар хөй инектеривистиң колдуу зарыг болуп турарындан 200 ажыг саар инектерни күрүнеге эът планынга дужаадывыс. Харалаан, сүткүр уксаалыг инектеривисти аан. Бо хүннерде бисте ниитизи-биле 360 бода мал арты. Ынчаңгаш бистен улуг хамаарышпас бир чамдык ындыг чылдагааннарның уржуундан мал бажының кудулааны ол. Чоокку үелерде Арыг-Бажы «сүт-бараан фермазынга 600 ажыг саар инек турган болгай. Оон уламындан бир хүнде безин — 3,5 тонна чедир сүттү күрүнеге дужаап турган болзувусса, ам бо хүнде ортумаа-биле 750—800-ле литр сүттү дужаарынга өйлештивис. Бо сан-чурагай бо нарын-берге, өртек-үне өзүлделиг үеде ында ажылдап турар, хаара туттунган санның техниканың, механизмнерниң чарыгдаар кывар-чаар материалдар өртээнге безин четпес түң-дүр.

— Бо берге байдалдан уштунарының аргазы кандыгыл, Хирлиг-оол Ховалыгович?

— Бир дугаарында, малывыс бажын ам бадырбас, өстүрер сорулга-биле 150 симментал уксаалыг казыралар, 500 баштан эвээш эвес баш хой садып алырын дугуржуп, чугаалажып алдывыс. Кол сорулга — совхоз аңгыланган, чаа ажыл-агый апарганындан кижи бүрүзү бүдүрүкчүлүг, совхозтуң экономиказын быжыглаары дээш карак кызыл, шудургу, бердинип ажылдаар ужурлуг. Тараа шаңының ажылчынындан эгелээш, совхозтуң удуртукчуларынга чедир.

— Үүлеңер бүтсүн! Ажыл-ишчи сагыш-бодалынар амыдыралга бодаразын-на.

Седип МОНГАЛ
чугаалашкан.

ШИИТПИРЛЭЭР АЙТЫРЫГЛАР ХӨЙ

Доктаал күүселдези кандыгыл?

Тыва Республиканың Чазааның 1992 чылдың декабрь 21-де үндүргени «Ак-Довурак хоорайда социал-экономиктиг байдалды экижидип быжыктырар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын күүседир дээш хоорай чагыргазы, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың удуртулгазы бо чылдың эрткен беш айларында республиканың чамдык министерстволарының, ведомстволарының дузазы-биле хоорайда социал-экономиктиг байдалды экижидеринге чамдык ажылдарны кылган. Республиканың Чазааның доктаалын ажылчы чонга таныштырып, бо талазы-биле районнуң болгаш хоорайның чагыргалары тускай, тодаргай хемчеглерни база хүлээп алган.

Хоорай чагыргазынга хамааржыр килдистерни Барыын-Хемчик район чагыргазындан аңгылап тургускан. Тыва Республиканың Күрүнениң эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле комитединиң чөпшээрелин ёзугаар хоорайның муниципалитет өнчүзүн хевирлеп тургузарын чедип алган. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чуртталга-коммунал эргелелиниң баазазынга Республиканың Чуртталга-коммунал ажыл-агый яамызының хоорайда коммунал ажыл-агыйын хөй адырлыг бүдүрүлге черин кылдыр эде тургузуп алган.

Ак-Довурак хоорайның милиция салбырының иштики херектер килдизин кылдыр эде организастаан, ону четчир санныг кадрлар-биле хандырган. Килдисти эде тургускан соонда, кем-херек үүлгедиишкиннериниң-биле демисел, чорудуп, ону илередир талазы-биле ажыл элээн шуудап эгелээн.

Тыва Республиканың Чоннуң социал камгалал министерствозунуң дузазы-биле хоорай чагыргазынга чоннуң социал камгалал килдизин тургузар айтырыгны чөптүг шиитпирлээн. Килдис ажылчы чоннуң социал камгалалын хандырар, өөренип көөр талазы-биле ажылын элээн шуудады берген.

Бо чылдың февраль-март айларда район чагыргазының болгаш хоорай чагыргазының коллегия хуралдарынга «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында экономиктиг байдалды болгаш чоннуң социал амыдыралын экижидер хемчеглер дугайында айтырыгны хынап көргеш, ону чугаалашкан, тодаргай немелде хемчеглерни база ажылдап кылган.

Чамдык чугула хемчеглер алдынып турза-даа, Тыва Республиканың Чазааның доктаалында айыткан чүүлдер ам-даа чедир кылдынмайн турарын айтыр апаар. Рынок экономиказының бо берге үези хоорайның бүдүрүлгелеринге, организацияларынга нарын байдалды тургуспушаан. Бо чылдың бирги кварталында «Тыва даг-дүгү» комбинат ниити план талазы-биле орулгалыг ажылдаза-даа, хереглекчилерниң алган продукциязының өртээн төлевейн турарындан, акша-төгериктиң чедишпезинден берге байдалда таваржып турар. Май 1-ниң байдалы-биле алырга, комбинаттың ниити өрези 291 млн. рубль, а хереглекчилерниң комбинатка чедир бербээн акшазы 264 млн. рубль болуп турар. Оон иштинде районнуң болгаш Ак-Довурак хоорайның организациялары 46 млн. рубльди чедир төлевээн. Даг-дүгүн садып-саарар талазы-биле бергедээшкиннер уламчылавышаан. Бо хүннерде комбинаттың складтарында 5330 тонна, ооң иштинден 2330 тонна даг-дүгү Абаза участогунда чыдып турар. Чоокку үеде Кыдатче 37 вагон даг-дүгүн чүдүрүп чорударын планнап турар.

Амгы үеде кол кичээнгейни чылыг-энергия цехиниң ажылынче (ТЭЦ-че) салып турар. Цехтиң капитал септелгезин чорудары-биле тускай хемчеглерни ажылдап кылган. Ам 6-гы котёлдуң капитал септелгезин чорудуп эгелээн. Цехти кышкы үеде хынамчалыг ажылдадыры-биле база өске котёлдарны септээринге Красноярск хоорайның Кусинк заводундан тускай эртемниглерни чалап, хаара тударын планнап турар.

Хоорайда туруп турар тудуг объектилерин акшаландырар талазы-биле айтырыг берге шиитпирлеттинип турар. Тудугжулар суурунда чылыг чеккизин, чаа школаны, 105 квартиралыг чуртталга бажыңынга тудуг ажылдарын чорударынга, ону акшаландырарынга Тыва Республиканың Чазааның чанында капитал-септелге эргелели (УКС) март-апрель айларда 47 млн. рубль төлээр тургаш, февраль ай дээш чүгле 8 млн. рубль төлеп берген. Ам бо шифер цегиниң тудуунга бирги кварталда 16 млн. рубльди шиңгээдип алган, ооң чүгле чартызын берген. Тудуп турар объектилерге көрдүнген, анаа берген акша-төгерик ырак та четпес, эвээш болуп турар.

Бо чылдың эрткен дөрт айларында «Тыва даг-дүгү» комбинаттың цехтериниң бүдүрүлге болгаш техника-экономиктиг көргүзүглери эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, кудулаан болуп турар. Бараанныг продукцияның сайгарылгазы барык чартык чыгыы кудулаан (122320 муң рубльге), даг-дүгү 18505 тоннага, чылыг энергиязы 11 хуу кудулаан. Бо көргүзүглерниң артында кол айтырыг — кадрлар болуп турар. Кадрларның комбинаттан үнүп чоруурy уламчылап турар. Амгы хүннерде комбинатка 35 инженер-техниктиг специалистер херек. Чүгле март айда арыглал фабриказындан болгаш рудниктен 28 специалист үнүп чоруткан.

Комбинаттың шугуму-биле ам 17 кижи дээди өөредилге черлеринде бот-өөредилге-биле өөренип турар. Стипендиаттар болуп 4 кижи дээди өөредилге черинче өөренип кирген. Бо чылдың бирги кварталында 72 кижи мергежилин бедиткен. 60 хире кижи комбинаттың янзы-бүрү курстарында аңгы-аңгы мергежилдерге өөренип ап турар.

Хоорай чагыргазында болгаш комбинаттың удуртулгазында ам-даа шиитпирлээр, дуза дилээр айтырыглар хөй. Ону моон соңгаар бүгү талазы-биле өөренип, шиитпирлеп алырын планнап турар бис.

Василий МОНГУШ.
Ак-Довурак хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

● **ТОКИО.** Делегейниң эң сайзыраңгай үлетпүрлүг чеди күрүнезиниң Токиода дээди деңнел-биле боол турар ужуражылгазының баштайгы хүнүнде политиктиг угуулганы хүлээп алган болгаш ында Россияда реформаларны быжыы-биле деткип турарын илереткен.

● **ПАРИЖ.** Орбитада «Мир» комплексти ужудуушкун башкарар төп болгаш француз найысылалды харылзаштырган телехарылзаа чорүп турарының үезинде Франциянын Премьер-министри Эдуард Балладюр космоска орус-француз талаларының кады ажылдажылгазының үрезиннелдиг болурунга бүзүрээрин илереткен. Француз чаактың баштыны Матиньон ордузунга олуруп алгаш, орус-француз экипажтың кежигүннери-биле чээрби беш ажыг минута үениң иштинде чугаалашкан.

● **КНО.** Каттышкан Нациялар Организациязының Айыыл чок чорук чөвүлели июльдуң -де Грузияже бодунуң шериг хайгааракчыларын чорударының дугайында резолюция төлевилелин чугаалажып көрген. Ында Грузияже 50 шериг хайгааракчыларын чорударын көрүп турар, ынчалза-даа оларны грузин болгаш абхаз талаларның аразынга аткыжылыышкыннарның соксаашынын соонда ам аңаа турузар ужурлуг.

● **ВАШИНГТОН.** Боттаның чаңгыс чер-чурттугларының АКШ-тың Гуантанамога далай шериниң баазазынга чедериниң талазы-биле оралдажыышкыннарын боолебсектиң дузазы-биле болдурбас дээш «дыка каржы бажылаашкыннарны кылып турар» куба кызыгаарjыларга хамаарыштыр Кубаның чазаанга Каттышкан Штаттар шиитпирлиг удурланыышкынын илереткен.

● **ПЕКИН.** Он үш муң ажыг улуг-улуг үлетпүр бүдүрүлгелер рынок үезинде быжыг туруштуг болзун дээш, оларның ажылының угланыышкыннарын эде тургузар талазы-биле хөй талалыг хемчеглерни үш-беш чылдың иштинде боттандырып чорудар дугайында шиитпирни Кыдаттың чазаа хүлээп алган.

● **ИТАЛИЯНЫҢ** сураглыг кино артизи Моника Виттиниң 65 харлыг акызы Джорджо Чечарелли Пистоя хоорайга өттүндүр даарап кээн джинсылар садып тургаш, туттуруп хоругдаттырган. Ол мурнунда Европаның барык чартык кезиинге «Леви страус» деп фирманың джинсыларын садып сайгарып турган. Ону чүгле Италияның эвес, харын база Истелгениң Федералдыг Бюрозунуң болгаш интерполдуң-даа саң-хөө инспекторлары сүрүп чорүп турган.

(РесИТА-СЧТА).

Хууда бодал

ҮНДЕЗИН ХООЙЛУНУ ДҮРГЕН ХҮЛЭЭП АЛЗА

Россияның Дээди Совединиң-даа, Президентизиниң-даа парлалгага үндүрген Конституция төлевилелдерин номчуп көөрүмге, күрүне тургузуунуң талазы-биле «Россия — чаңгыс үлеттинмес империя» дээн хевирлиг бадыткап турар.

Мен бодап көөрүмге, ол Россияга хамаарыштыр чөптүг болгаш шын магатчок. Бусту берген улуг Россия империязы-даа, чүтлерин чулдуруп каапкан амгы-даа Россия, ооң хөй националдыг чону-биле катай-хаара чүс-чүс чылдарның дургузунда чаңгыс күштүг күрүне турганын билир бис. Кандыг-даа удуртукчу азы депутат бодунуң күрүнезин сандарадыптарын бодавас-ла болгай, ынчангаш «үлеттинмес чаңгыс Россия» дугайында олар бодунуң чуртуунуң патриоттары болгаш шын билип турарлар, харын-даа олар Казахстанны болгаш өске-даа регионнарны дедир Россияның составынга эгидер деп айтырыг көдүрер болза, шын эвес деп чугаалап шыдавас мен, чүге дээрге ол бүгү девискээрлер чаңгыс Россия турган-на болгай.

Ынчангаш мен бодап көөрүмге, Тываның эрге-чагырга органнары Россияның Конституциязын чогаадып, сегирип ал чазып турар бөлүктеринге киришкен херээ чок, бистиң төлээлеривисти кымдаа дыңнавас, ымыраа-даа эдип тур деп бодавас. Та кандыг Конституция, азы ийи-үжү-даа хүлээп алзыннар, ол Россияның удуртукчуларының, депутаттарының база үндезин чурттакчыларының хэрээ-дир дээр мен.

Мен бодумну Россияның үндезин чурттакчызы, ооң долу эргелиг хамаатызы деп хөөреп, мактанып шыдавас мен, мииниң кээримге-ле, Тыва Арат Республиканың хамаатызы чораан мен. Мээн билирим 7 чада ада-өгбелерим база Тыва черге чурттап чорааннар. Тываның эки тура-биле Россияның составынга киргениниң 1944 чылдың ноябрьның (октябрьның эвес) эгезинде аяс дээрден чаңнык ышкаш, хенертен дыңналып келгенин билир мен, оон кончуг өөрүп, байырлап турган орус-даа, тыва-даа кижи көрбээн мен, улус шупту мунгарап, «ат болдувус, аш-чут ам-на чуртувуска келири ол-дур» дижип сымыранчып турар чораан. Оозун бодап көөрге, мынчан Тываның удуртукчулары Берияга берген даңгыраан төлептиг күүсеткеннери ол боор, агент-разведчик кижи берген даңгыраан күүседир апаар.

Тыва кажан-даа Россияның колониязы чорбаан, оон ыңай хамаарышпас тускай күрүне төөгүлүг болганда, өске республикалар өттүнүп, ында чүнү кылып турарын манавайн, дараазында болур Дээди Хуралдың (Совет дээримге аксымга эптешпейн-дир) сессиязынга Тываның Үндезин Хоойлузун каш-даа хондур сайгарып тургаш, хүлээп алганы дээре деп бодаар мен.

Оон башка Россияның Конституциязын мурнай хүлээп аптар болза, чоорту Тыва күрүне узуткаттынар, РФ-тиң чаа Конституциязында айыткан ышкаш, Үстүү-Енисейниң губерниязы кылдыр «Россияның составынга бот-башкартынып» хуула бээр. Чүве билбес кижи чазып турарымдаа чадавас, «Россияның составынга бот-башкарлыры» деп чүү дээн утказыг чүвел, ону бистиң улуг даргаларывыс чонга билдингир кылдыр тайылбырлап берзе эки боор.

Мээң бодалымда Тываның Конституциязынга кол-ла быжыглаар чүүлдер:

— Үндезин Хоойлунуң Тываның девискээринге артык күштүг.

— Тыва Россия Федерациязының составында ийи күрүнелер аразының керээзин ёзугаар бактаап турар болгаш оон составындан үнер эргезин бодунга арттырып алыры.

— Тываның хамаатызы эргени ооң үндезин чурттакчыларынга болгаш 10 чылдан эвээш эвес чурттап турар Россия хамаатыларынга чөпшээрээри. Хамааты кижи бодунуң күзээни-биле чүгле Россияның, чүгле Тываның азы ийи чурттуң хамаатызы болур эргелиг.

— Даштыкы чурттар-биле болгаш делегей харылзаазын чорудар бүрүн эргени бодунга алыры. Кеземче хоойлузу болгаш Тывага чугула өске-даа хоойлуларны хүлээп аар эргени бодунга алыры.

— Тываның черин, казар байлааң болгаш бойдус курлавырларын чүгле чоннуң чөпшээрели-биле ажыглаары.

Бодумнуң хууда бодалдарымны мында бижидим, бо Тыва чурттуг өске дээргилер, эштер болгаш анаа кижилер чүнү бодап турарын улуу-биле сонуургадым.

Биче-оол ШАҢГЫЙЛАҢ.
Кызыл хоорай.

БҮЗҮРЕВЕС АПААР

Чоокта чаа «Тываның аныяктары» солунга Моолда тыва хуурактарны дыка-ла бактап бижиди. Ооң соонда Тыва телевидение апрельде «Сүзүглел» деп дамчыдылгазынга бо дугайын сайгарганын көрдүвүс. Дамчыдылгага киришкен даргаларның, ада-иелерниң чугаазы-биле алырга, Дьяков деп дарга ол оолдарның дугайында меге чүүлдү бижип, тыва чоннуң адын баксырадып кааш, боду кандыг-даа кеземче албайн, арыг-шыгчы дарга болуп артып калган болду.

Черниң черинге бичии оолдарны аппарып кааш, «Сарыг шажын» база «Хууракта» ниитилелдериниң дарга-башкылары чаңгыс-даа катап барып көрбээн дээрге хомуданчыг-дыр.

К. А. Бичелдейниң чугаазында тыва-моол керээниң негелдезин моолдар хажыткан дээр. Ол хуурак оолдарга чоруткан аъш-чемни Улаастайдан ыңай кым деп кижи сөөрткени безин билдинмес, «кокайга хоюн кадарткан» деп үлегер домакта дег болган-дыр бис. Дугуржулганың негелдезин хажыткан болганда, моол таланың улузу бистиң чарыгдал-шыгдаливисти эгидип бээр эвес чүве бе?

«Сарыг шажын» ниитилелиниң ажылын чазак-чагырга черин утлап-баштап, хыңап, дузалажып турар болза эки деп бодаар-дыр мен. Чүге дээрге «лама-башкы» деп улус көвүдээн. Ажылым аайы-биле Бай-Тайганың аалчылар бажыңынга эзирик шуугап турган моол башкыга база душтум. Хүндүс мөргүл номчуп тура, «арага ишпес» деп тургаш, кежээ боду эзирик шуугап олурарга, чоң канчап бүзүрээр боор.

Андрей ИРГИТ.

«ИПЕК-ЙОЛУ» ААЛДАП КЕЛГЕН

Июль 7-ниң хүнүнде Кызыл хоорайның аэропортунга Туркиядан аалдап келген «Ипек-Йолу» («Торгу оруу») деп түрк улустуң аас чогаалының артистери аалдап келген.

Оларны Тыва Республиканың культура министриниң туризм талазы-биле оралакчызы Елена Владимировна Велебская, Культура министерствозунуң даштыкы харылзаалар талазы-биле специализи Алексей Тимофеевич Дыртый, туризм комитединиң методизи Лидия Федоровна Бородич болгаш «Саян» ансамблиниң артистери, чойган дег хөнү сыныг кыстар: Аяна Чымба, Чойгаана Санчай, Анай-Хаак Ооржак, Тоня Мякишева, ансамбльдиң директору Светлана Сурун, хоочун артист Надежда Куулар Тыва черниң чечектерин сунуп, кадак самбай кырынга аякка ак сүттү тудуп, уткуп алган.

Тыва черге бир-ле дугаар будуп баскан түрк артистер Ирфан Турдоль, Али Озайдин, Бурсун Сем Гурдоль, Соваш Демирель, Сумхур Кемель Коса, Махир Килич, Умит Оздемир, Бунаймин Бульбул, Айдан Озайдин, Сехер Чагатай Демирел, Сема Барутчи, Шихат Озендер олар уткаан нарга өөрүп четтирип, чылыг сөстерни сөглеп турганнар.

Борис ОНДАР.

ЧҮГЕ ҮНМЕСТЭЭНИЛ?

50—60 чылдарда «Ырлажыылы» деп ном үнген. Ол кылын номда Тыва улустуң янзы-бүрү темаларга хамаарышкан солун ырларын чыып тургускан, нотазы арта бөдүүн, билдингир турган. Ам оон бээр 30—40 чылдар эрти, мынча ботка таптыг улуг хемчээлдиг чыынды ыры ному черле үнүп көрбеди, ол үеге деңнээрге, эртем-техника-даа четчир, тоолзуг чүве дег, октаргай шинчилеп ужугуп турар апарган үеде, чүге-ле дедир барган, чүнү-даа бүдүрүп албастаан улус ирги бис? Кижи дыңнаарга, чыл бүрүде чаа ырларны хүлээп ап-ла турар деп бижип турар, мынча чылдар иштинде та чеже ыры бүрүткеттинип, дужааттынып турар чүве. Ону ынча дыка «чыдыдыр, ириидир» шыгжап чыткан херээ бар чүве бе? Ону чонче тарадып, бөлүктеп-даа тургаш болза, ном кылдыр парлааш үндүрзе чүү чүвел? Ыяап-ла нарынчыдып, аялгазын ийи-ү үнге парлаары албан эвес, нотазын ол «Ырлажыылы» деп ном ышкаш чаңгыс үнге бижип каарга четчир чүве ышкажыл. Шаандагы кончуг онза улустуң бурунгу ырлары база уттундуруп бар чыдар, ам ол «Ырлажыылы» деп ном шуут кайда-даа чок, тывылбас боор чүве-дир. Ол дужааттынып турар хөй ырлар та кайда чыдып турар чүвези, ону база «Ырлажыылы», I II, деп дугаарлап тургускаш, үндүрер болза эки-дир ийин.

Оон ыңай бичии уруглар садиктеринге хереглээр ырлар чыындызы шуут чок. Садиктерде уруглар биеэги-ле «Ойнаарагы хирлиг болза, ону кым-даа мактаар эвес», «Авам, ачам садып берген аажок чараш самоледум, оой-ээй» деп ырлардан өске ырлаптар орта ырлары чок боор-дур. Школачыларга өөредир орта ырлар база чок боор. Хатсалгын аайы-биле дамчып келген үен-даян чакпыыл ырлар, колдуу-ла ынакшыл дугайында, бичии өөреникчилерге таарышпас ырлар ырлашкан чоруурлар-дыр.

Ынчангаш мээн амы-хууда күзелим, дилээм— Улусчу чогаадылга төвү, Тываның ном үндүрер чери бичии садик назылыг уругларга шилиттинген ырларны бир аңгы бөлүкке, школачыларга ырларны бир аңгы бөлүкке чыгаш, анаа ниитиниң ырларын «Ырлажыылы» I, II, III дээн чыжектиг бөлүк номнар кылдыр парлааш, үндүрери черле кончуг чугула боор деп бодаар кижи-дир мен. Оода ол 50—60 чылдарда үнген белен «Ырлажыылы» деп номну катап база парлап үндүргеш, ону № 1 деп каар болза, чонга кедергей улуг белек болур дээрзинге бүзүрээр мен.

Көшкен-оол КАРА-МОНГУШ.
Өвүр район.

ИЕ-ЧАШТЫҢ КАМГАЛАЛЫ

⊙ Улуг-Хем районда чаштарның кадыкшылын, иелерниң социал камгалалын экижидер талазы-биле ажылдың канчаар тургустунганын коллегияга чугаалашкан. ⊙

Амгы рынок экономиказынче шилчилге үезинде чурттуң экономиказын быжыглаар, чоннуң чаагай чоруун бедидеринде ие-чашты камгалаарының айтырыы чугула черни ээлеп турар. Бо талазы-биле бистиң республиканың Президентизиниң баштайгы чарлыы безин бар болгай. Улуг-Хем районда чаштарның кадыкшылы, иелерниң социал камгалалын экижидер талазы-биле ажылдың канчаар тургустунганын район чагыргазының коллегия хуралынга сайгарып чугаалашкан. Орта районнуң төп эмнелгезиниң кол эмчизи А. Т. Балганның, чагырга даргазының оралакчызы М. М. Дамчайның кылган илеткелдеринден-даа, анаа сес ап, чүве чугаалааннарның саналдарындан-даа алырга, кылдынган чамдык чүүлдер бар-даа болза, бо ажылды харылап турар албан черлериниң, хоорай, көдээ Советтер чагыргаларының, хөй-ниити организацияларының ажылының түңнели көзүлбейн турар.

Чаш уругларның төрүттүнүп турары эвээш. Саатыг не херээженнерниң аарып турары хөй. Ие-чаштың талазындан өлүп хорзар чоруктар бар. Чүгле бо чылдың эрткен беш айларында безин чаш назылыг 5 уруг, 3 не херээжен чок болган. Саатыг херээженнерни баш удуу хайгааралга ап, шинчилге, кыналда ажылдарынче хаара тудуп турары кошкак. Бо талазы-биле Чодураа, Арыг-Бажы суурларда ажыл өске черлерден дээре тургустунган деп болур, а Шагаан-Арыг хоорайда эң-не кудуку деңнелде.

Эң-не дүвүрээзиниг чүүл болза, районда ажыл чок херээженнерниң хөй боор турары. Оон аңгыда ажылдап турар херээженнер сааттал бээрге, чиик ажылче шилчидер хемчеглер ажыл-агый, бүдүрүлге, албан черлериниң, организацияларының удуртукчуларының талазындан алдынмайн турар. Бо чугула херекче оларның кичээнгей салбайн, ону тоомчага албайн турары оон-на илдең. Ооң хаэазында, эң ылангыя саанчыларның, малчыннарның, садыг ажылдакчыларының аразында үези четпээнде, эрте божуптар таварылгалар көвүдээн. Чижээ, бо чылдың беш айларының иштинде 2 уруг өлүг төрүттүнген, бир уруг төрүттүнген сөөлүнде чок болган.

Район чагыргазының херээженнер, өг-бүле болгаш не-чаштың айтырыгларының талазы-биле килдистиң (К. В. Төгүс-оол) болгаш район эмнелгезиниң (А. Т. Балган) чурттакчы чон ортузунга санитар-чырыдылгалыг ажылын четпес чорудуп келгениниң түңнелинде, саатыг иелерниң боттарының таныыр, билир эмчилерин, азы «тудугжу» кижилерни чугаалажып алгаш, уруг дужуртур таварылгалар көвүдээн. Ындыг бодамча чок чоруктардан өлүм-чидимниң болуп турары хараадаанчыг. Ооң чижектерин Шагаан-Арыг хоорайдан, Хайыракан, Иштии-Хем суурлардан көрүп болур. Назы четпээн аныяк уругларның божуурy, бот иелерниң санының көвүдеп турары дүвүренчиг. Ол ышкаш доктаамал арагалаар иелерниң районда хөй боор турары (алдан ажыг) хомуданчыг.

Бичии уругларның болгаш не херээженнерниң аъш-чемиң айтырыы кончуг багай шиитпирлеттинип турар. Оон бадыткалы кылдыр бо хире улуг районда уругларның чүгле 3-ле сүт кухнязы бар боол турарын айтырга-ла четчир. Хайыракан, Чодураа, Иштии-Хем, Арыскан суурларга сүт кухняларын ажыдар дугайында айтырыг шагда-ла тургустунза-даа, херек кырынга күүсеттинмейн, шөйлүп, чугаа кырында арткан.

Чамдык не херээженнер боттарының амыдырал байдалынче, уруг-дарыының кадык өзүлдезинче, кижизидилгезинче кичээнгей салбас, ындыгның уржуундан чурттап орар байдалы, ниити культура деңнели чавыс боорун К. В. Төгүс-оол улуг хараадал-биле чугаалаан. Оон аңгыда чаа божаан иелерже эмчилер сагыш салбас, оларга келбес боорун айыткаш, ооң чижээнге бодунуң төрели болур Чечек Дадар-оолдуң эмиииниң сүдү дүшпейн баарга, эмчи чалаарга, мырыңай он хонук эрте бергенде келгенин ол хомудап чугаалаан.

Чамдык эмчилерниң аарыг кижилерге багай хамаарылгазындан ажыл шагың чедир ажылдавайн турарының хараазындан аарыг кижилер эмчилээринден далдарап, а сааттыг херээженнерниң криминалдыг аборттарны кылдырты бээриниң бир чылдагааны ында дээрзин район чагыргазының даргазының оралакчызы Т. С. Оюннуң саналынга айытканын кичээнгейге албайн барып болбас.

Бо хире чугула айтырыгны коллегияга көрүп тургаш, ону харыылап турар эштерниң чедир белеткенип албаанындан, тодаргай анализтер болбайн барганын район чагыргазының даргазы К. Т. Куулар, район Советиниң даргазы Б. С. Седей олар айтып, бо айтырыгже сөөлүнде база эглип, шынарлыг кылдыр эрттирерин саналдааннар. Киирип келген доктаал төлевилелин болгаш кылып чорудар ажылдарның хемчеглерин, хуралга бердинген сүмелерни, эдилгелерни барымдаалап боттандырар кылдыр хүлээп алган.

Шоома ДАРЖАЙ.

ХАЙЛЫГ ХУНА

Амыдыралдан чугаа

Күскү, часкы сезоннуг ажылдар үезинде колхоз-совхозтарның аныяктары деминг ажылдай бергенде, хөглүг, шынап-ла, соруктуг-ла болдурлар ийин. Оларның аразында улус чалгааратпас оолдар, уруглар албан турар. Ынчангаш баштак тракторист Оюнза-биле бир-ле катап болган бо таварылганы черле утпас мен, бо-ла сактып келир мен.

Булак суурнуң артыы талазын кудуу баткан хову кудумчузунче углай кедээр шөлче ол базып олурган. Бажын уткуштур Селик кадай таваар кылаштап келгеш, оон айтырган:

— Дуңмам, Оюнза, бир-ле чүве сураглап чор мен, дузалажып көрем. Арга-сүмелиг-ле болгай сен. Таныш-көрүш эш-өөрүң база хөй.

— Чүү чүвеге ындыг кончуг муңчулуп-муңгарап чорууруң ол чүвел, дузалап шыдаар ирги мен бе, угбай — деп, эр каттырымзай аарак чугаалаан.

— Мындыг чүве-дир ийин бо, дуңмам. Каш өшкүлүг кижи мен. Оларымга бичии анай-хуна салып алгаш, ону чилирип алгаш чалап-ла кагдым. Оор аппарганы ол ыйнаан. Ам канчаар, ол өшкүлеримге каш хонук хуна ачылап салып алза бе дээш чор мен. Кымдан айтырзымза эки ирги. Дузалажып көрем — дээш, Селик кадай оолдуң арнынче көрүп турган.

— Аа-аа, ында чүү боор, чайлыг чүве-дир ол. Бээр таптыг дынна, угбай, шуңме, мынчаар сен. Бо кудумчунуң бажында Анай-кыс сугну билир ийик сен бе?

— Билир мен, билир мен.

— Маннавышпаан, аңаа-ла чеде берип көр. Бичии хунажык анайы база бар: ону-даа чоор сен. А улуг-ла бора хуназы бар, оозун ачылап ал. Хуназын ачылаарга амыр улус, дораан-на бээр — деп, Оюнза чазык чугаалаан.

— Ой, эжен-не бо, амырадым. Кужур дуңмам, бо дораан дүрген-не чеде берейн — дээш, Селикмаа угбай ыңай-ла болган.

Ол — оон чогум кырган-даа эвес, кадай-кыс турган үези чүве ийин. Селик-даа чүү боор, халывышаан, Анай-кыс сугга эшкедедип келгеш, мендилешкеш, улаштыр-ла дилег кылган:

— Каш өшкүмге салыптар дээримге, чоогумда кожаларда хуна чок, ат чүве-ле-дир, дуңмакыжым, хуналарны тур када ачыладып көрүнерем — деп ээрешкен.

Анай-кыс:

— Кандыг хуна дээриң ол, угбай — дээш каттырымзап каан.

— Улуг-ла бора хуназы бар улус, оозун ачылап ал деп бо Оюнза-ла сүмелеп турар кижи-дир. Ооңарны черле ачыладып көрүнер — деп, кадай дүште-даа чок дилээш туруп берген.

Анай-кыс каттыргаш туруп берген:

— Ол чүү дээриң ол, угбай, өшкү аймаа чок улус боор бис. Калчаараан чүвениң, бо Оюнзаның мээң өөм ээзи Бора-Хунаны ынча деп баштактанып турары ол ышкажыл угбай — деп, каткызын тырта аарак чугаалаан.

— Бо-ок, хайт! Ону эскербес кончуумну-даа, кужур дуңмам. Бо кончуг мал ышкаш чүвени. Оюнзаны көрүп турзун шуңме — дээш, Селикмаа кадай дегийт-ле үне халаан.

Оюнзаның бараанн ол-ла черинде турбушаан. Хирези Селик кадайны манагзынып турган байдалдыг. Угбазы-даа келген-не:

— Ол канчаарың ол, багай угбаны мегелеп, Бора-Хунаны ынчап турар кижи ышкажын чүл — дээш, каттырымзап каан.

Оюнза каттырып-каттырып:

— Че, угбай, ол-даа канчаар, кончуг хораннг чоор, бо кудумчунуң алак талазында Чечекмаа сугда шыырак хуна бар, аңаа барып көрем—диген.

— Сен-даа болбаан кижи-дир сен, Оюнза. Чечекмааның ашаа — Кара-Хуна ышкажыгай, мени ам ынаар баргзын деп турбайн аан сен — дээш, Селикмаа угбай хүлүмзүрүй аарак, кылаштап чорупкан.

Донгак ДЫРТЫК.
Улуг-Хем район.
Хайыракан суур.

КЫДАТ ДЕМИР-ҮЖҮК

◆ Баштак ◆

Хоочун өңнүүм Кыдаттың Синьцзян можу баар дей бергенин дыңнай сал-ла, маң-биле барып четкеш:

— Чээ, өөхүр. Багай эжинниң барып четпес черинге сен чедер кижи-дир сен, меңээ бир-ле солун чүведен көөр сен, аа?— деп мындыг мен.

— Кыдат бүүзеде чүгле дилги караа чок дээр-ле болгай, чүнү сонуургаар сен, эш? — дээш, оон айтырыынга: — Эжинниң чүү-хөө шообажыларын билбес эвес сен, меңге чүглүг кыдат демир-үжүктен, шуңме — дидим.

— Хо-о, ында чүү боор, бодуң шелер алдын баштыг чүведен эккеп бээр мен, эжим — дей-дир.

Сөглээн сөс кертген ыяш. Ынча-мынча үе эрткенде, өңнүүм меңээ «Бо-ла болгай, мергениим» дээш, алдын халып соруулдуг, алдын быйыргын бижиктерлиг, шынап-ла, алдын чүглүг кызыл-хүрен демир-үжүктү сеткил ханыышкынныг сунду. Өөрүп, четтирип хүлээп алдым. Дужердушпес будуктуг, шариктиг-даа бол, шиш ышкаш чиңге чүве-биле хол хавартып орбайн, моон-биле борбаннадып турбас бе деп аан. Ол-ла ынчалдыр өөмге халып кээп, меңге баштыымны кадайымга көөргеттим. Кадайым тура:

— О-о, чараш-ла эт-тир. Кандыг өңнүг будук «ижер» чүве ирги, бисте каразы-даа ногааны-даа бар-ла болгай— дей-дир. Аравыста сүмелешкеш, ногааны-даа хей, шилдегер болгай, баштай каразын шенеп көөр-дүр дишкеш, кагаатты демир-үжүүвүстү кара будук-биле «чемгерип» алдывыс.

Шыяата, ам таптыг шелип турбас чүве бе дээш, чүү-даа болза ээзи кижи болганымда, мен эгелеп кириптим эвеспе. Сүлде бо, саазынга деген олчаан чараш-чараш үжүктер чайгаар-ла чуруттуна бээр ыйнаан дээним кайда боор, ак чүгүрер, кайтыгар, таяр, кара шору ийин мон.

— Ындыг эвес, эмин эрттир кылагар саазынга тайып тур боор — дээш, кадай шала бөдүүн саазын ап берди. Демей-ле хоржок, тайгактавышаан.

Ынчалдыр чалажы бээримге, кадай тура:

— Каям, эвин тыппайн тур боор сен, эптиг кижи мен шуңме — дээш, ам кадай шенеп эгеледи. Элдеп чүве, демир-үжүк кезек кала «бүрүп» чоруй, улуг-биче үжүктерни чыскаай каап-ла эгеледи, аңа эдиге берген чүве-биле дөмей. «Ол-дур бе» деп кадайның амыраары-даа кончуг. «Болбаазын эт-тир мон» дей каап шелип олур. Божуу-ла, божуу-ла, чорук чогузун! Ындыг амыр чүве кайда боор. Элээн боол чоруй, амдыы «болбаазын эдивистиң» эдгиништиниң эрте бергени ол ыйнаан, ам мырыңай бүдүүнүң келинчели кежээлеп, дүжүрген үжүктериниң «семис», боткуру-даа хавчок болу берди. Кадай кезек боол чоруй:

— Ойт, бо чүвевис канчап саамчаан эмиг дег апарды?— деп мындыг.

— Бижи, бижи харын, кескү, чаагай үжүктер унуп тур ышкажыл — дидим.

— Шыяа-а, кескү чаагай үжүктер ынча-мынча боол чоруй, «а»-зы, «о»-зу-даа билдинмес, мышпак кара ис үндүрүп чоруй, бир черге барып оога каапты, ур-даа болбайн, база бир черге «сала каапкаш», оон соонда үш дугаар «олуртуур» орта, «бо-даа болбаан эт-тир» деп, кадай харааданчыг түңнел үндүрдү. Кайывыста-даа мыт чок.

Кандаай чоор, кыдат кижиниң кылырмазы чок дижир болгай. Бо черле будук өскелеп тур боор, орус будук аңаа окта таарышпас болгандыр деп, бүдүү иштимде чындыг түңнел үндүрген мен. Оон харын бодумну оожуктуруп, хоочун өңнүүмнүң аян-чорукчузу айлыг эвес, ам бир Синьцзян кирер апарза, каш янзы кыдат будуктан чагыдып аарын шиитпирлээн мен.

Чап ЧҮЛДҮМ.

ПАРТИЯНЫҢ СОЛДАДЫ

Кыска кыжырыг

Сталин-даа ынчан дириг. Алды классты дооскаш, чедиже шилчээш, чайгы дыштанылгамда кодээде аалымга турдум. Бир-ле хүн хой кадарып чораш, дүъштеди өөмге кирип кээримге, хойтпак хайындырып турганы илден: эжик кастында таарда божаның сарыг-суу ам-даа агып тур. Авам шай хайындырып олур, а өө бажында саралап погоннуг шагдаа кижи чанында көгээржик салып алган кылын халаң олур. Хана баштарында шээр мал эъттери аскылап каан боорга, «эртен чүве-даа өзевээн чүве болгай» кылдыр бодангыладым.

— Экии — деп, шагдаа-биле мендилештим.

— Ха, кужур эрни, экии сүг дигилээр сен бе, хойну чүге бөрүге каап берипкениң ол, ашак?! — деп-ле бо.

— Хой-даа бөрүге чиртпээн кижи мен — дидим.

— Чок-чок, дарга, бо демги дөө өгнүң оглу эвес, мээң оглум-дур, хой кадаргаш келгени ол-дур ийин — деп, авам мындыг.

— Па, ындыг чүве бе, ындыг болза — ындыг-ла ыйнаан, адыр болза — далгыг-ла ыйнаан — дээш, арагазын бир шаажаңны пактай каапкаш, ырлады:

Бөрүлерге хоюн чиртир
Бедей ээзи — кижи багы.
Коккааракка хоюн чиртир
Кодан ээзи — кижи багы —

дээр ийикпе, оол? — дидир.

— Та, ындыг ыйнаан.

— Та-та деп алган, туразы улуг хей олуруп-тур эвеспе бо, каш класс дооступ, оол?

— Алдыны доостум, ам чедиге баар мен.

— Ха, кончуг улуг эртемниг кижи мен деп боданып олур сен бе, мен кым-дыр мен, таныыр сен бе?

Ыыттавадым.

— Мен дээрге бе: он класс дооскан, он чыл ажыл стажтыг, шагдааның лейтенантызы, коммунистиг партияның солдады, эш Олча деп кижи-дир мен, билдиң бе?

Ыыттавадым.

— Ха, кончуг эртемниг кижи-де даан. Астрономия, алгебра талазы-биле чүнү билир сен?

Түвексингеш, үне халып чоруй барган мен...

Күскээр кыжын.

Бистиң школавыска кежээлерде улуг улус база өөренип турган. Кино көргеш, чанып ора, орук ара өөренип турар улуста кымнар бар эвес дээш, 6-гы классты бакылай каапты.

Оран-делегей-ле бо ыйнаан! Эш Олча ында өөренип олурар-ла болгай. Арта-ла алдыгы класста аан! Он класс дооскан... оон-даа. оон-даа ынай хөй-хөй дужаалдарлыг, эрткен чайын мени сыындырып орган эш Олча аан! Элдеп-ле чүве!

Херлии ХЕРТЕК.
Мөңгүн-Тайга район.

КАДЫН-КЫСТАР

(Баштак аян-биле).

Эрткен-дүшкен эрлер дозуп
Ээртиленнеп, ээлдек чаңнап,
Эгенир-даа чүвези чок,
Элдеп чаңныг кадай-кыстар.
Алды, чеди ажы-төлүүң
Адалары аңгы-башка,
Аллар-адын өскүнгүлээн,
Арын-нүүр чок кадын-кыстар.
Чамдыктары сагыш саарзык
Салым-чолу аайлашпаан,
Дуурайлап, мегелеткен,
Дулгуяктап кадай-кыстар.
Арны чайыр, ишти хоозун
Аныяк кыс ашак тыппаан,
Ажыг хоран арагага
Алзыпканнар — кадай-кыстар.

АДЫРЛЫҢАР!

(Басня аяны-биле)

Дириг кижи нүүрү читкен,
Дилги ашак чурттап чораан.
Арны чараш кыстар көргеш,
Адырылбас элеп-чук боор.
Ала-шокар ховаган дег,
Аныяксып каастаныр.
Артында-ла каттырыпкаш,
Аныяастап туруп-ла бээр.
«Алган кадай аажы-чаны
Аа богда берге-дир» дээш,
Актыг черге кужур эжин
Артып оота бактай-ла бээр.
Бузурээчел аныяк кыс
Бүгү чүүлдү шыңга алгаш,
Дилги ашак дузаандыва
Дидиренчиг туттунча бээр.
Амыы кысты аагайлааш,
Ажыт кирип дезип чой баар.
Арат чонум аразында
Авыястыг ындыглар хөй.
Артыжангаш, ай-ызангаш,
Арыг чаагай чоруулуңар.
Балар шагның артынчызы
Бачыт-хайдан адырылыңар!

Зинаида САМБУУ.
Эрзин район.

шаашкак

шоодуг болгаш дузаашкын

АМГЫ ШАГНЫҢ КОЖАМЫКТАРЫ

Чөкпек ыштыг Кызыл хоорай
Шөйлүп-көстүп чыдыр-ла боор.
Чөпшүл-адак кадай оглу
Чөдүрүп каап олур-ла боор.
Кара ыштыг Кызыл хоорай
Хайнып-мөөреп чыдыр-ла боор.
Кадыг-адак кадай уруу
Какпырып каап олур-ла боор.

* * *

Кызыл хоорай баарымда,
Кроссовкам уштуп каар мен.
Кроссовкам ужулбаза,
«Кырзаларның» дою болур.
Бөгүн Кызыл баар дээн мен,
Бөргүм уштуп, шыгжап каар
мен.
Бөргүм уштуп шыгжаваза,
«Бөрүлерниң» дою болур.

* * *

Сонгулдалар чоокта болбаан,
Сосиска чок шору-дур хан.
Сосиска дээш согуш үнзе,
Согур-шөйүүдү кайын артар.
Кампания чоокта болбаан,
Калбасаа чок шымбай-дыр
хан.
Калбасаа дээш кырыш үнзе,
Хыл-ла боостаа кайын артар.

* * *

Чазак хереэн баштап орган
Чазыыл чок эр Горбачевту.
Чазак хереэн сандаратты,
Самогону артып калды.
Төре хереэн баштап орган
Төлеп чок эр Горбачевту.
Төре хереэн төөретти,
Төнмес-сарыы артып калды.

* * *

Горбачевтуң Раязы
Хоржок тенек кадай чораан.
Хоорайга, даштыкыга
Кожа базып кыштавас мен.
Оруустарның Раязы
Опчок тенек кадай чораан.
Оттуг, бустуг баняга
Ооргазын дүрбүвес мен.

* * *

Төрүнейде ор мен, уруг,
Төөреп олур, төөгүп олур.
Төөреп бээриң аразында
«Төнмеспейиң» кудуп олур.
Чаңнайла ор мен, уруг,
Чаңнап олур, чассып олур.
Чаңнап бээриң аразында
«Сарыгбайың» кудуп олур.

* * *

Талон туткан ашак көргеш,
Давай сюда дээр-ле мен.
Талоннарым ижип алгаш,
Тараан бажы дээр-ле мен.
Коммер сураан ашак көргеш,
Холи сюда дээр-ле мен.
Коммерческий садыг соонда,
Хойтпаан бажы дээр-ле мен.

* * *

Мээң аъдым дээр чүвең
Сарык-улдурук чорбадыве.
Пенсиям дээр чүвең
Сарыг-кудурук чорбадыве.
Кончуг эжим дээр чүвең
Кашкан калай чорбадыве.
Компенсазым дээр чүвең
Каш-ла кезей чорбадыве.

* * *

Чайны өттүр юбилейлээр,
Чатка халдаан чон-на-дыр бис.
Бачыттыг час дүжүп кээрге,
Малга чиртир сиген чок боор.
Чылды өттүр марафоннаар,
Чырга халдаан чон-на-дыр
бис.
Ырымныг кыш дүжүп кээрге,
Ыт кагар ыяш чок боор.

* * *

Коржаа кирип садыглап аар,
Коданым каар хозум-на чок.
Кош буттуг «көккааракtар»
Хоюм-малым оорлай бээр.
Аржаан кирип дыштанып аар,
Аалым каар аргам-на чок.
Адыр буттуг «араатаннар»
Аъдым-хөлүм оорлай бээр.

* * *

Базаланай, шыңдаланай,
Баксырааным арга-ла чок.
Баксыраанның чүдел дизе,
Баштап турган партиямда.
Уяланай, шыңдаланай,
Уярааным арга-ла чок.
Уярааның чүдел дизе,
Уштап турган партиямда.

* * *

Водканы ижип алгаш,
Боданыпкан Кудажыны.
Политиктиг янганнарны
Боостаалапкан Кудажыны.
Спиртини ижип алгаш,
Иженипкен Кудажыны.
Идеологтуг янганнарны
Иткилепкен Кудажыны.

* * *

Даай дээштиң таакпы дилээр,
Таныывазым чээним-не хөй.
Дапыл ышкаш мөге болза,
Даайы-даа болгай-ла мен.
Таакпыны октапкаштың,
Дапыл ышкаш шуглуп чорза.
Таайынга белек кылдыр
Дампыр шагын баглап берзе.

* * *

Акый дээштиң, арага дээр,
Алып билбес дуңмам-на хөй.
Аяс ышкаш мөге болза,
Акызы-даа болгай-ла мен.
Араганы октапкаштың,
Аяс ышкаш шуглуп чорза,
Акызынга белек кылдыр
Артык аъдын тудуп берзе.

* * *

Рыноктуң кээрин билбейн,
Ырлап-шоорлап орган-на мен.
Рыногу чедип кээрге,
Ыргая-ла берген-не мен.
Базаарактың кээрин билбейн,
Майттап-шорттап орган-на мен,
Базаарагы чедип кээрге,
Майтая-ла берген-не мен.

* * *

Ельцинни эдергештиң,
Элей бердим, түрей бердим.
Ельциниден эки баштыг
Эрестиглер, кайда силер?
Борага борашкаштың
Могай бердим, шылай бердим.
Борадан боттуг баштыг
Бодалдыглар, кайда силер?

Чогаадып албаан,
чоннан дыңнаан

Кызыл-Эник Кыргыс оглу КУДАЖЫ.

Чаңгыс авторнуң үш шоодуу

ТАКТАГАЛДАЙ

Бистиң суурнуң кодээ Советиниң конторазынга кижилер үзүлбес. Рынок шилчилгезиниң шак бо берге үезинде, кандыг айтырыглар кижилерниң сагыш-сеткилин өйүп чорбас дээр.

Эрес-оол кадарчы дан бажында аалындан аъттангаш, ажыл шагы эгелээрин бодап, оожум чедип келген. Аъдын херимге баглай тыртып кааш, кодээ Совет даргазының кабинединче углай базыпкан. Дарга-биле мендилешкеш, айтырыын чугаалаарынга белеткенип олурда:

— Бо бачым, хой оолдаашкыны кидин-түлүк чоруп турда, харысалга чок сен. Көргүзүглериң база хирелиг — деп, даргазы хенертен изиглеп эгелээн. Эрес-оолдуң хавактарындан дерлери борбак-борбак мөңгүннелип, соок дамзы бадып турган. Херектиг айтырыын чугаалаар дээрге, боостаазында бир кара чүве дүй чыдыпкан. Арай боорда, аксын ашкан:

— Чүвениң үжүрүн чугаалап көрейн, дарга — деп чыдырда, оозу үзе киргеш, үнү улам бедий берген.

— Бо чылын керээ ёзугаар хүлээлгең күүседир сен. Оон башка өскээр чугаалажыр мен. Бо кодээ Советти хөй чылда даргалап келдим.

— Чүвениң үжүрүн...— деп, чоруй Эрес-оол кадарчы чугаазын соксаткаш, дарганың өрээлинден үндүр базып чорупкан. Сылдыс-Шокар аъды-биле кадарчы сымыраанчып чугаалапкан:

— Мээң чугаамны безин дыңнавас. Хөй чылда ажылдаан кодээ Советте тактагалдай даргам, байырлыг.

Эрес-оол кадарчы аъттаныпкан. Сылдыс-Шокар маңнап орда, сагыш-биле дөмей-ле ужар куш дег, амытан болгай.

* * *

ИЙИ ДАРГА

Чайлагга Одан кадарчының аалынга «чиик-кара» халдып келген. Машинадан баштай кара шырайлыг кижи чиңги кончуг дүже халааш, эрес ээзир дег ийи холун херипкеш, өгже «кылыйтыпкан». Өгге кирип келген.

— Экии!

— Экии, дарга. Дөрже саадап олурунар.

— Че, кайы хире чайлаглап тур силер — деп, эвилен-ээлдек айтырган.

— Чайлаавыста оът-сиген эки үнген. Малывыс семирип тур. Кокайлар көвүдей берген тайга-дыр бо. Дүүн үш хойларны чазарлап каапты.

— Ыы, чүү дидинер, күрүнениң малын хоратканыңар дээш, хемчег алыр апарганнды — дээш, келген аалчы улуг бедидип, «бүргеп» эгелээн.

Кадарчылар бора-хөкпештер дег, кезек ходуй берген, ыыт чок олурган. Өгнүң херээжен ээзи хенертен тура халааш, паш-савазынче-ла барган. Ак шайын аяанга кудуп, сунуп турда, өгнүң эжиинден ак шырайлыг ийиги дарга кирип келген.

— Бүгүде, мендээ!

— Мендээ-ле, дарга. Олуруп көрүнер.

— Силерниң малыңар кайы хире тур ирги?

— Бо даргавыска илеткеп кааптывыс — дээш, өгнүң херээжен ээзи база аякта-ла барган. Ак дарга чолаачызы даргалай бергенинге элдепсинип, бүдүү боданып олурган. Кадарчылар аъш-чемниң дээжизин кара даргага холдап бээр, хүндүлээр боол-тур эвеспе. Даргалар-даа чорупкан. Одан кадарчының сагыжы ажый берген. Арта тынарга хостуг апарган.

Кадайынга мынча дээн:

— Ак дайга томаанныг-ла дайга-дый, кайа дайга бейге-ле дайга-дый.

* * *

НЕМЕШКЕН

— Кызыл-Даг сумузунда барды бе?

— Телефонда кожуун чагырыкчызы-дыр.

— Ийет, дарга.

— Кайызы дыңнап тур ирги?

— Немешкен-дир.

— Чүү немешкенил? Сумуда мал-маган бе, азы кижилер бе? Телефонга тенектенмейн орта харыыланар. Адыңар кайызы боор деп ылавылап айтырып олур мен.

— Адымны ам чаа-ла ададым. Каталтаайн. Кызыл-Даг суму чагырыкчызы Немешкен дарга дыңнап тур — дээш, телефон тудазын салып кааш, улуг тынып олурган.

Ол үеде Немешкен дарганың өрээлинге айтырыглыг келген кижилерниң каткызы бүдүү «чаңгыланы» бер часкан. Даргазы ажына берзе канчаар дээш, эриннерин холдары-биле дуй тудуп олурган.

Немешкен дарга эртенинде ажылынче чоруп олурда, оон ооргазынга «телефонга тенектенир» деп ийиги ат чуктенип бергенин билбээн. Чон чугаазы далай чалгыы дег дээри-ле өөртүг. Сөстү шын ажыглап, кижилерге бузурезе чугула.

Көк-оол САЛЧАК.

Баштак эвес бодал

КЕЗИМЕЛ

Шөлээлеп алгаш, төрелдерим-биле Эрзин — Кызыл — Шагаан-Арыг аразынга чоруп тургаш, көрген-дыңнаан ужуралдарым тө каап берейн.

Каш чыл бурунгаар бистиң Эрзин районнуң үстүкү албан чериңге даргалазын дээш, төп черден 40 хар ажа берген «дарганы» дээди башкарылгадан чоруткан турган. Эрзинчилер «өске-башка» деп аңгылавас, ээлдиг сеткилдиг улус болгаш, эки-чаагайы-биле хүлээп ап, хөлчок хүндүлээр турдувус. Хөй-биле хөлзеп, ужуражылгага чедеримге, Кажар-оол Калларович деп таныштырып турар чораан.

Даргалар баштай ажылдаар өрээлинден, ажыл-агыйның бир-ле адырындан билдизин көргүзүп эгелээр турган чүве болгай. а Калларович чурттаар орая-савазындан, иштихырны, идик-хевинден эгелээниниң Эрзин чону дораан-на хүлүрежи бергеннер. Оон өрү-даа дужаалдыг, шагдан бээр ажылдап келген хоочуннар-даа хууда чурттаалгазын ийиги чергениң деп санаар болгаш, чаа келген эжиниң аажызынга улуг-ла таарзынмааның чажырган канчаар. Ажылчын бригада оон бажыңынга суугу-даа ыштаддыр одап орбас, ырактан сүт-даа үспас кылдыр хоорзалар шөйүп тургаш, тазартыр кылып бергеннер. Черле чивиини кончуг, ажылдаар херээ райпода-ла болур, ат чүве-ле болган, хөйнүң хөлзээзини хөрлээлээр дей бергениниң даргавыс билгеш, аңаа ур хегжүвейн-даа, олча-ажыын чүдүрүпкеш, келген үнүнче дедирленипкен мындыг.

Ийи-үш чыл эрткени ол бе. Шагаан-Арыгда улузумга төөрелдеп чораш, биеэги бистиң Калларовичивисти кудумчуу кежир танып каапкаш, сонуурап чеде-ле бердим. Алыс боду улгадыксап, бышкан утааныг апарган-даа болза, аажы-чаны, алыксак-чиксээ биеэги-ле хевээр мындыг. Ынчаан кончуг батым сезоннуг ажыл үези, кидин-түлүк ажыл шагы-даа болза, даргавыс орду дег бажыңынче онзагай дээн эт-сеп хевирлиг улуг-ла хаптыг чүвелер кирип дажыглап, дужуруп турар болду.

Тус черниң албатыларындан дыңнаарымга, хөй-ле чүве хөөредилер. Шагдан бээр бажың-балгатка кызадып келген, нийти чурттаалга бажыңында үндезин өг-бүлелер эңмежок, а чаагайжыткан бажың-ордуларда Кажар-оол Калларовичиниң өскээртен келген дөргүл-төрелдери, куда-хууйлары кайы хөй. Ооң оон хөй чүүлү — чежемейнин-даа кезимел болза, оон-моон тыптынган тывыштары, хаан-кончаалары.

Кезимелдериң кедергей-ле ондактыг болдур ийин! Туттун, бодан. хынаң!

Севил НАТСАК.

КАНЧААР ИРГИ?

Сандараашкын кээрин
билбейн
Сагыш амыр чораан бодум,
Бараан-сараан эвээжээрге
Бажым шанчып халактадым.

Рынок деп хүгбай чүве
Ырмам сыккаш туруп берди,
Өртек-үне аартааштың
Өөделетпейн туруп берди.

Алган акшам чүү-даа болбас
Ашка-чемге көңгүс четпес,
Кеткен хевим эрги хевээр.
Хертеш сыным ыргайып чор.

Амы-тыным алдын болгаш
Аргастанып чору-ла мен.
Кели быжыг чурттаалга дээш
Кезенипкен шыдап чор мен.

Авыястап, мегелээн дег
Акша-шалың өстүрген боор
Ам даарта өртек шыылаар,
Арат чону соруп чий бээр.

Ядарангай шак бо шагны
Чаартып шыдаар кижи бар
бе?
Борис Ельцин хоржок болза
Богда бурган канчаар ирги?

Ондар БОРАШ.

Шоодуг

ООДА ОРААП БИЛБЕС

Суббота санында-ла, Кызыл хоорайның парыгынче болганчок-ла киргеш, шыдыраа ойнаарынга кончуг ынак кижи мен. Алды кижи-биле улай-улай ойнааш, арай шагзыраш, арыг агаарга кезек олура каалтар-дыр дээш, сандайга барып олуруп алдым. Ында-мында айлан-куштар ырлажырга, мээң сеткил-сагыжым база-ла хайныгып, ынак ырым «Чашпы-Хемин» балыраарынга белен олурумда, ийи аныяк оол меңээ чооңшулап келгеш, мындыг айтырыг салды:

— Экии, даай! Таакпынар чок бе, даай?

Назы-хары ээрби ийи хире. Алыс боттары арыг-силиг кеттинген, арын-шырайы чазык-даа болза, арагазыг чыды мени бүргей берди.

Таакпызыраан оолдар-дыр аа деп бодааш, карманымдан махорка, саазын уштуп эккелгеш, оларже сундум. Оларның бирээзи махорканы кезе көрүп-көрүп, мени хорамчылап кыжыраан чүве дег. Парк иштин чаңгыладыр шыдаар шая-биле каттырып-ла эгеледи. Катки соонда демги аныяк оглум ийи караан бажы салаазы-биле чодуп алгаш, мынча диди:

— Бис белен сигареттерге ынак улус бис, даай. Мону бис ораай аар эвес бис. Чаңгыстан орай тыртып берзиңерзе дыка-ла амырап ийик бис, даай— дээш, хүлүмзүрүп тур ол.

Кижиниң кылып билбес чүвези база турупаар болдур ийин деп бодааш, демги аныяк оолларга махорканы дуву-дадаш-биле ораай соп бээримге, олун шаккан соонда-ла, хагамдытып таакпылай-ла бердилер.

Олар чорутка соонда, мээң бажымга мындыг бодал хенертен кире дүштү. «Күш-ажыл — амыдыралдың үндезини. Ол чокта ниитилел, хөгжүлде турбас. Коммунистиг тергиидээшкинниң үезинде баш бурунгаар белеткээн аъш-чемни, дараан ядык-хептиң ажыглап тургаңывыс шынна болгай. Азырадыкчы хээп мынчан тергүттүнгени бистиң аныяктарывыска улуг салдарны чедиргени чугаажок».

Кызыл-оол ТАБУРАК.

ГОРБАЧЕВ ДУГАЙЫНДА КОЖАМЫКТАР

Эңме тикчок хоозун сөстү
Эдип-эдип, аңаа-ла хей
Хостуг чоргаар ССРЭ-ни
Хоозураткан Горбачевту.
ССРЭ-ниң президентизи деп
Чедимчелиг дужаал алгаш,
Раисазын эдертипкеш,
Ураай берген Горбачевту.
Коммунистер адын сыккан
Хоолурган Горбачевту
Кулуксуду читпес кылдыр,
Кудуруундан базар турган.

Көшкен-оол КАРА-МОНГУШ.

ТҮВЕКТИИИҢНИ АЛЕ. УРУГ?

Алыс чаның ажык болгаш,
Ажыл-ишке кежээ болгаш
Дужумге шуут бо-ла кирер.
Түвектиниңни але, уруг?
Бодалымны сөглээримге,
Боодал чечек сунарымга,
Хойган аң дег, дезиг-дир сең,
Хомуданчыың але, уруг?
Чымыш ишке кежээ диртиң.
Шылавыже чүткүп чораш,
Чараш кыстың ынакшылын
Чаалап алыр күзелдиг мен.

Өөлет ЧИНМИТ.

ОЙНАЙ-СЫЛДАЙ

— Шилимааның аажы-чаны чогум кандыг кижил аан бо?

— Аныяк оолдарже көргеш, карак базып, каттыраңнап, ажы-төлдүг ашаанче көргеш, хыйыр-кылчаң орар, халаптыг дүлгээзиниң амытан-на болгай.

* * *

— Сергек-оол сөөлгү үеде кадайы-биле улуваастаан деп чүзү болду, оон «баажызы» чүде ирги?

— Кадайы Хааланмаа кайы хамаанчок, ак-өөк ышкаш апарган, ынчангаш кады удуваастаан кижи дээни кай.

* * *

— Хааланмаа, кайызын хондурар сен?

— Кайызы-ла мурнай келир болдур, оозу орунга четтигер.

* * *

— Бо дүне элдеп-ле таварылга болду, эжим— деп, Хааланмаа эжиниң кулаанга сымыраны аарак чугаалаан.

— Чүү болду? Чажыргаш канчаар ийик сен, чугаалап көрем?

— Даштын ыт ээре берген, амдыы кижи чедип келгендир деп болдааш, Тепей-оол девидээш, караңгыда мээң мырыктайжымны кедипти ышкажыл.

Михаил ШУР-ООЛ.

* * *

— Шилимаа-биле Чигирмаа херишкен ыттар ышкаш ыыйыр-кылчаң чүү кончуг көрүшпес уруглар боор ол?

— Ашаа чаңгыс болгаштың ындыглар болбазыкпе.

* * *

— Башкы дижи курзүйгүлаан, бажынын дүгүн ииек чылгапкая ышкаш. Ында-бирек кижиниң назы-хары дөгүй бербээн чүве бе?

— Башта, дишге барымдаа чок-ла болгай. Чүгле... болза ол-ла ыйнаан.

Ондар БОРАШ.
Суг-Аксы суур.

* * *

Оглунуң оглу кырган-ачазынга аажок-ла ынак, үргүлчү оон-биле баштактанчыр чаңныг:

— Кырган-ачай, коридорта азы тротуарга соондан херээжен кижи базып орарын билип каар сен бе?

— Арнын көрүп кагза, канчап билбес боор?!

— Арыннарын көрбейн-не. мен билип аар кижи мен, кырган-ачай...

— Канчап?

— Оларның идиктериниң даажы «шылырт-шылырт» дээр болза, эр кижи-дир «ток-так», «ток-так» дээр болза, херээжен кижи-дир.

— Оо, шын-на чугаалаадың, оглум, «ток-так», «ток-так» дээн дааштар кижи кулаанга безин эчиг-ла чүве...

* * *

— Чогаалдарга, шүлүктерге, ырларга, солуннарга аваларны алгап-йөрээп, мактаан боор. Эргим ачалар дугайында чүге барык ыыттавас чоор, кырган-ачай?

— Ачалар арага ижер болганындан, ат-алдарын алгыла албас болганнары ол-дур ийин, оглум.

— Кижи көөрге, чоп авалар ачалардан артык арагалаар, чалчык болгулаар чүвел ынчаш?

— Ийе, ам ачаларны база алгап, бир янзы көре бээр үе келген боор...

* * *

— Аваларны көрүп чоруурга, кыс уругларынга кончуг ынак, а ачалар — оолдарынга... Ол кандаай чоор?

— Аа, ол дээрге уруу авазының изин базып салгаар, оглу адазының изин истеп салгаар боорга ындыг болбазыкпе, оглум.

* * *

— Ачам элдептиг кижи, уругларының уругларынга деңдии ынак, меңээ...

— Шынап-ла, мен база ындыг, чиктиг-ле чүве

ТЕЛЕ-ПРОГРАММА

(Июль 12-ден 18-ке чедир)

ПОНЕДЕЛЬНИК

ИЮЛЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

5.55 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Түңнелдери. 6.45 Эртенги гимнастика. 6.55 Эртен. 9.10 Дамчыдылгалар программазы. 9.15 Фирма магадылап тур. 9.30 В. Ерофеев — «Тывары». Уругларга телешиин. 10.20 «Садовое кольцода ордуда». 10.50 Концерт. 11.15 «Тема». 12.00 Медээлер. 12.20 Футбол. 12.50 — 15.00 Чапсар. 15.00 Медээлер. 15.20 Дамчыдылгалар программазы. 15.25 «Телемикст». 16.10 Херек. 16.20 «Майя ары». Хөй сериялыг мультфильм. 16.45 Телемемуарлар. 17.05 «Россияда бир-ле дугаар». Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.20 Сылдыстар шагы. 18.00 Медээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программазы. 18.25 «Санкт-Петербургтуң ак дүнелери». Делегейниң музыка фестивалының хрониказы. 18.50 Футбол. 19.25 Неделяның чаңгызы. 19.55 Ю. Васильев. 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 21.25 Спорттуң уик-энд. 21.40 Москва кинофестивалының хүн демдеглели. 21.55 Фильм-концерт. 22.20 — 00.50 «Пикник». Сезон хаарының байырлалы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдың телебиржазы. 8.30 Ажылгыр кижилерниң үези. 9.00 Россияда бизнес. 9.30 Сылдыстар чаашкыны. 10.30 Рек-тайм. 11.00 Мульти-пульти. «Пылесос». 11.10 «Байырлажывышкын». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 13.15 Тараачыннар айтырыы. 13.35 Реклама. 13.40 «Финист — чырак эзирим». Уран-чечен фильм. 14.55 «Американың чердик бойдузу». Хөй сериялыг барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү (АКШ). 15.25 Волейбол талазы-биле делегей лигазының бирги чери дээш. Россия — Греция. 16.25 «Телемикст». 16.30 Янзы-бүрү медээлер. 16.45 Чаштың чугаазы. 17.15 Трансросэфир. «Европа—Азия».

«ТЫВА» канал

18.20 Мультфильмнер программазы. 18.40 «Факт». 19.00 «Ойна-ла, хоорайжыгаш». Ойнаарактар балы. Конкурстуң түңнелдери. 19.25 Тоора-Хем 100 харлаар. 19.55 Чарлалдар. 20.20 «Төгерик стол». «Тыва Республиканың девискээринге өжегерээн кижи өлүрген үүлгедиглер-биле демиселдиң эрге-хоойлулуг баазазын күштелдирер дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыының айтырыгларының талазы-биле республиканың административтиг органнарының удуртукчулары болгаш массалыг информация чепсектериниң төлээлекчилери киржип (дорт эфир).

«РОССИЯ» канал

22.20 «Уездиниң Елабугазы». 22.35 «Сөөлгү тулчуушкун». Улуг кижилерге мультфильм. 22.45 Камгалал-911. 23.40 Спортчу карусель. 23.45 Чапсар. Вика Цыганова ырлаар. 23.55 Реклама. 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар айыткап турлар. 00.25 — 02.25 «Формула-I» класска авточарыш талазы-биле делегей чемпионады. Великобританиядан дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

18.00 «Моолга он хонук». 18.20 Парламент шагы. 19.20 Хүннүң-не байырлал. 19.30 Аажы-чаң. 20.00 Медээлер. 20.20 Реклама. 20.25 Понедельник санында детектив. «Лаки Страйк» «Эрткен үениң чаңгызы» деп уран-чечен фильмни көргүзер. «Криминалдыг төөгүлер» деп бөлүктен (АКШ). 21.20 Реклама. 21.25—22.20 Чөптүг чоруктуң үези.

ВТОРНИК

ИЮЛЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

5.55 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.00 Дамчыдылгалар программазы. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 «Кидди-видди». 9.35 «Анаа-ла Мария дээр». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.20 Кижи болгаш хоойлу. 10.40 Гайдн. Концерт. 11.05 Ю. Васильев. 11.50 «Пресс-экспресс». 12.00 Медээлер. 12.20 «Келир үеден аалчылар». Беш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.25 «Геройниң оруу». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. (Англия). 14.15 Мультфильм. 14.40 «Чоок кижизинге камгалал». Барымдаалыг фильм. 15.00 Медээлер. 15.20 Дамчыдылгалар программазы. 15.25 Ажыл-ишчи медээлер. 15.40 Конверсия болгаш рынок. 16.10 «Блокнот». 16.15 «Майя ары». Хөй сериялыг мультфильм. 16.40 Стартинэйлжер. 17.25 Епископ Василий (Родзянко)-биле беседалар. 10-гу дамчыдылга. 17.50 Технодром. 18.00 Медээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программазы. 18.25 Күрүнелер аразының «Останкино» телеканал «Таныжардаа болза, танышпастар» деп программаны көргүзер. 19.00 «Анаа-ла Мария дээр». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 Өнчү ээзиниң эге билиглери. 19.55 «Тема». 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 21.25 «Ынакшылдың эге базымы». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12-ги сериязы. 21.55 Футбол. Россияның чемпионады. 23.50 «Пресс-экспресс». 00.00 Медээлер. 00.20 Дамчыдылгалар программазы. 00.25 Москва кинофестивалының хагдынышкыны. 01.05 — 02.35 «Санкт-Петербургтуң ак дүнелери». Делегейниң музыка фестивалы. 4-кү хүн.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдың телебиржазы. 8.30 Ажылгыр кижилерниң үези. 9.00 — 9.55 Чөптүг чоруктуң үези.

* * *

12.00 «Виалух». Уран-чечен фильм. (Венгрия). 13.35 Тараачыннар айтырыы. 13.55 Чапсар. 14.00 Реклама. 14.05 «Ак каарган». 15.10 Назылай берген болзуңарза... 15.40 Алдын будук. Чемгерилге дугайында дептер. 16.10 Янзы-бүрү медээлер. 16.25 «Рост» студия. «Топ-лабиринт». 16.55 Трансросэфир. «Фестивальчы Самара». 17.40 Телебиржа.

«ТЫВА» канал

18.10 Уругларга фильм. 18.55 «Факт». 19.15 Бай-Дагга мал ажыл-агыйының байырлалы. 19.35 «Уруглар Сибириадазы». Новосибирсктен репортаж. 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.20 Реклама. 20.25 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 191-ги сериязы. 21.15 «Динозавр болбайн-на көр». 21.30 Ажыл-агыйжы кижи. 22.15 Дирижер Саулюс Сондецкис. 23.00 Ада-чуртум. «Көдээден чагаалар». 23.55 Реклама. 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар айыткап турлар. 00.25 Реклама. 00.30 — 00.35 Спортчу карусель.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

18.10 Парламент шагы. 19.10 Хүннүң-не байырлал. 19.20 «Музыкалыг фейерверк». 19.45 Дээргилер-эштер.

СРЕДА

ИЮЛЬ 14

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

5.55 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.00 Дамчыдылгалар программазы. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 «Дииспей бажыны». Мультфильм. 9.35 «Анаа-ла Мария дээр». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.20 Садыг көвүрүү. 10.50 «Тергиин миниишкин». Хөй сериялыг эртем-тайылбырлыг фильм. 3-кү сериязы. 11.20 «Ынакшылдың эге базымы». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 12-ги сериязы. 11.50 «Пресс-экспресс». 12.00 Медээлер. 12.20 «Келир үеден аалчылар». Беш сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.25 «Геройниң оруу». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 14.20 «Крококот». Мультфильм. 14.30 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.00 Медээлер. 15.20 Дамчыдылгалар программазы. 15.25 «Телемикст». 16.10 «Блокнот». 16.15 «Майя ары». Хөй сериялыг мультфильм. 16.40 «База катап делегейниң ачыяктарының...» 17.20 «Клуб-700». Технодром. 18.00 Медээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программазы. 18.25 Күрүнелер аразының «Останкино» телеканалы «Бүзүредилге бижии» деп программаны көргүзер. 19.00 «Анаа-ла Мария дээр». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 «Миниатюра». 20.00 Кремль ханазының артында. 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 21.25 «Ынакшылдың эге базымы». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13-кү сериязы. 21.55 Сылдыстар шөлү. 22.40 «Соңгуттурганнар болгаш чон». К. Илюмжинов. 23.20 «Пресс-экспресс». 23.35 «Эки-дяр». Чапсарда (00.00) — Медээлер. 00.55 «Рок-н-ролл ТВ». 01.40 — 02.10 «Тергиин миниишкин». Хөй сериялыг эртем-тайылбырлыг фильм. 3-кү сериязы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдың телебиржазы. 8.30 Ажылгыр кижилерниң үези. 9.00 Христиан шажын программазы. 9.30 Эртенги концерт. 9.45 Ада-чуртум. «Көдээден чагаалар». 10.40 Чергелешкектер. 10.55 «Орукка чугаа». В. Лакшин. 1-ги дамчыдылга. 11.40 «Анна Ива ырлаар. 12.10 Мульти-пульти. «Иванушко». 12.20 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 191-ги сериязы. 13.10 Тараачыннар айтырыы. 13.30 Франция. Ыры. Патрисия Каас. 14.30 «Дмитрий Кантемир». Уран-чечен фильм. 16.05 Реклама. 16.10 Янзы-бүрү медээлер. 16.25 Франция. Ыры. Бонжит Бардо. 17.40 Реклама. 17.45 Сигнал.

«ТЫВА» канал

18.00 Мультфильмнер. 18.20 «Факт». 18.40 Бөгүн делегейде. 18.55 «Орбитада — «Спутниктер». 19.25 «Ийи боду эптиг болза». Интернационалчы өг-бүлелер. 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.20 Реклама. 20.25 «Комиссар Мегрэ». Уран-чечен фильм. 21.55 Сайгарып көрээлиңер харын. 22.10 Бистиң салывыс. 22.40 Ксюшала. 23.10 Реклама. 23.15 Баскетбол допчулалы. 23.45 Криминалдыг дыңнадыглар экраны. 00.00 Медээлер. 00.20 — 00.25 Сылдыстар айыткап турлар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

18.00 Парламент шагы. 19.00 Хүннүң-не байырлал. 19.10 Дорт эфирде «Хосталга. 19.55 —20.00 Спортчу карусель.

ЧЕТВЕРГ

ИЮЛЬ 15

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

5.55 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.00 Дамчыдылгалар программазы. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 «Көр, дыңна...» 9.40 «Анаа-ла Мария дээр». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.30 «А парга кажан ужуражыр сен...» Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.50 «Тергиин миниишкин». Хөй сериялыг эртем-тайылбырлыг фильм. 4-кү сериязы. 11.20 «Ынакшылдың эге базымы». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 13-кү сериязы. 11.50 «Пресс-экспресс». 12.00 Медээлер. 12.20 «Келир үеден аалчылар». Беш сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 13.25 «Геройниң оруу». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 14.15 Мультфильмнер. 15.00 Медээлер. 15.20 Дамчыдылгалар программазы. 15.25 «Телемикст». 16.10 «Блокнот». 16.15 «Майя ары». Хөй сериялыг мультфильм. 16.40 «Хосталга... негелде ёзугаар». 17.00 Епископ Василий (Родзянко)-биле беседалар. 11-ги дамчыдылга. 17.15 «Джем». 17.45 Чедиишкинни канчаар чедип алырыл. 18.00 Медээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программазы. 18.25 «Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга». 19.10 «Анаа-ла Мария дээр». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.55 Академик Борис Раушенбах. 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 21.25 «Уттундурбас фильмнер». «Улуг өг-бүле». 23.20 «Пресс-экспресс». 23.30 Үнну тывары. 00.00 Медээлер. 00.20 Дамчыдылгалар программазы. 00.25 —00.55 «Тергиин миниишкин». Хөй сериялыг эртем-тайылбырлыг фильм. 4-кү сериязы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдың телебиржазы. 8.30 Ажылгыр кижилерниң үези. 9.00 Чергелешкектер. 9.15 «К-2». 10.10 XX век кинокадрда болгаш кинокадрдан дашкаар. «Ийи шүлүкчүнүң музазы». 10.40 Джаз музыка концерти. 11.10 «Орукка чугаа». В. Лакшин. 2-ги дамчыдылга. 11.55 Мультфильм. 12.05 «Бир-ле катап мегелепкеш». Уран-чечен фильм. 13.30 Тараачыннар айтырыы. 13.50 Реклама. 13.55 «Ак каарган». 14.55 Орус виза. 15.25 Терминал. 15.55 Янзы-бүрү медээлер. 16.10 «Рост» студия. «Ак дүнелер» деп музыкалыг фестиваль. 16.40 Трансросэфир. «Урал вариант». 17.25 Реклама. 17.30 Санкт-Петербургтуң музыказы. Анна Ива ырлаар.

«ТЫВА» канал

17.30 «Факт». 17.50 Хөгжүмнүг байыр. 18.30 «Мода-93». Чайгы хептер хевирлериниң көргүзүү. 19.30 «Лотерея ойнаашкыны». «АСКО—ТЫВА» камгаладылга компаниязы. 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.20 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 192-ги сериязы. 21.10 Политиктиг олимпиде. 22.05 Санкт-Петербургтуң баледи. 22.50 Экспотөп көргүзер. 22.55 Спортчу карусель. 23.00 «Кара-бажыңда херээжен..., Чүге?». 23.15 «Ефим Шифрин «Короче» программада. 23.45 Криминалдыг дыңнадыглар экраны. 23.55 Реклама. 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар айыткап турлар. 00.25—00.55 Хроно. Авто-болгаш мотоспорт.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

18.00 Дедир адрес. 18.30 Парламент шагы. 19.30 Хүннүң-не байырлал. 19.40 М-трест. 19.55—20.00 Реклама.

ПЯТНИЦА

ИЮЛЬ 16

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

5.55 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.00 Дамчыдылгалар программазы. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 «Чиик базымнар». Уран-чечен телефильм. 11.00 «Аян-чорукчулар клуву». 11.50 «Пресс-экспресс». 12.00 Медээлер. 12.20 Фильм-шииниң баштайгы көргүзүү. Ойнаарактар улуг театры (Санкт-Петербург). 13.15 «Амыдыралдың аап-саап чүүлдери». Уран-чечен телесериал». 3-кү сериязы. 14.15 Мультфильмнер. 15.00 Медээлер. 15.20 Дамчыдылгалар программазы. 15.25 Бридж. 15.50 Бизнес-класс. 16.05 Майя ары». Хөй сериялыг мультфильм. 16.30 Хоккей — хит-шоу. 18.00 Медээлер. 18.20 Күрүнелер аразының «Останкино» телеканал «Геополитиктиг шажын. Россияның даштыкы политиказы» деп программаны көргүзер. 18.45 Кижи болгаш хоойлу. 19.15 «Вагон-03». 19.45 Хуулгаазыннар шөлү. 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 21.25 Неделяның кижизи. 21.40 Детективтер клувунга. «Суини». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 3-кү сериязы. 22.40 «Пресс-экспресс». 22.55 «Вяд». «Политбюро». 23.30 «Х» программа. 00.00 Медээлер. 00.20 Автошоу. 00.35 «Хит-конвейер». 01.35 — 02.15 Сутта эштип турган волейболдаар талазы-биле делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдың телебиржазы. 8.30 Ажылгыр кижилерниң үези. 9.00 Эртенги концерт. 9.15 Политиктиг олимпиде. 10.10 Мульти-пульти. «Боо болгаш сыырткыыш». 10.20 «Дириг амытаннар аймаа». 11.20 «Орукка чугаа». В. Лакшин. 3-кү дамчыдылга. 12.05 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 192-ги сериязы. 12.55 «Армия кандыг болурул?». 13.20 Тараачыннар айтырыы. 13.40 Бир чурукчунуң театры. Г. Островский. 14.00 Реклама. 14.05 «Ак каарган». 15.05 Э. Григтиң чогаалдарындан концерт. 15.45 «Телесөзүглел». 15.50 Телебиржа. 16.20 Янзы-бүрү медээлер. 16.35 «Рост» студия көргүзер. 17.05 Пятница санында Дисней. «Бичии хайгыылчылар» Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

«ТЫВА» канал

17.55 Мультфильмнер. 18.20 «Телеанонс». 18.35 «Тыва неделя». 18.55 «Ынакшыл дугайында новеллалар». 2-ги кезээ. 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.20 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 193-кү сериязы. 21.10 Франция. Ыры. 21.55 «К-2» көргүзер. 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар айыткап турлар. 00.25 Реклама. 00.30 Спортчу карусель. 00.35 Драма артистери ойнаар. А. Миронов аттыг конкурста. 01.35 Реклама. 01.40—02.10 «Кафекрем».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

17.55 Парламент шагы. 18.55 Хүннүң-не байырлал. 19.05 Трансросэфир. «Бис — Тверьден келген бис». 19.35 Реклама. 19.40 «Сөөлгү тулчуушкун». Улуг кижилерге мультфильм. 19.50 — 20.00 Чапсар. Вика Цыганова ырлаар.

СУББОТА

ИЮЛЬ 17

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

6.45 Дамчыдылгалар программазы. 6.50 Эртенги гимнастика. 7.00 «Пресс-экспресс». 7.10 Ажылгыр кижиниң суббота эртени. 7.55 Медээлер. 8.30 Дамчыдылгалар программазы. 8.35 Спорт-шанс. 9.05 «Марафон-15» көргүзер. 9.35 Бумеранг. 10.05 Суббота санында автограф. 10.35 Экология дугайында допчулал. 10.50 «Орус чүдүкчү». ТПО «Астра». 11.45 Сеңээ медицина. 12.25 «Херечи». Уран-чечен публицистиг фильмниң баштайгы көргүзүү. 13.45 Эрге-чагырга даргалары. 14.00 В. Усков болгаш В. Краснопольский. 15.00 Медээлер. 15.20 Дамчыдылгалар программазы. 15.25 «Тажы болгаш Русалочка». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 Өнчү ээзиниң эге билиглери. 16.25 Төп экспресс. Европаның тележурналы. 16.55 «Ультраси» спортчу программа. 17.35 Акша болгаш политика. 18.05 «Дириг амытаннар аймаа». 18.50 Театр романы: «Сөөлгү хаан». 19.50 «Коламбия Пикчерс» «Хьюстонның эрес-дидим кижилери» деп хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүүн бараалгадыр. 3-кү фильм (АКШ). 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 21.25 «Коламбия Пикчерс» «Ак-көк болгаш күү» деп уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүүн бараалгадыр. 3-кү сериязы (АКШ). 22.05 «Резонанс» студия көргүзер. 22.25 «Пресс-экспресс». 22.35 Зодиактың демдээ-биле. «Арзылаң». 00.05 «Дамчыыр чугаалар». 00.25 НК спорт. 00.45 Дүнеки хит. 01.20 «Россияның каскадерлары». 01.40 Эротиктиг сюжеттер. 01.55 — 03.25 «Мөөрээн пар». Уран-чечен фильм. (Гонконг).

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Делегейни бодувуу-биле көөрү. 8.55 «Формула-730». 9.25 «Бурда моден» сүмелеп тур... 9.55 «Рост» студия көргүзер. 10.25 Хөглүг викторина. 11.10 «Автомобиль, скрипка болгаш Клякса ыт». Уран-чечен фильм. 12.45 Пилигрим. Россияның Аян-чоруктар бюрозу. 13.30 Тараачыннар айтырыы. 13.50 Кызыгаар чок футбол. 14.45 Алдын кош-дыргак. 15.15 «Канчаар чурттаар бис?». 16.00 «Романовтарның бажыны». Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. «XX век кинокадрда болгаш кинокадрдан дашкаар» деп бөлүктен. 18.15 Мультфильм. 18.25 Реклама. 18.30 «К-2» көргүзер. 19.00 Реклама. 19.05 Экспотөп көргүзер. 19.10 Хүннүң-не байырлал. 19.20 Чаштың чугаазы. 19.50 Спортчу карусель. 20.00 Медээлер. 20.20 «Өршээп көр». Уран-чечен фильм. 21.45 Фильмниң баштайгы көргүзүү. 22.00 Шуут чажыт. 22.55 Реклама. 23.00 Евгений Евтушенко. 23.30 «Мистер Пронька». Улуг кижилерге мультфильм. 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар айыткап турлар. 00.25 Нептереңгей музыка дугайында медээлер. 01.25—02.55 «Хары кижилер маңаа кылаштавас», Уран-чечен фильм.

ВОСКРЕСЕНЬЕ

ИЮЛЬ 18

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

6.40 Дамчыдылгалар программазы. 6.45 Эртенги гимнастика. 6.55 Сагыш-сеткил кедүрериниң шагы. 7.55 Медээлер. 8.30 Дамчыдылгалар программазы. 8.35 Автошоу. 8.50 Технодром. 9.00 Төп. 9.30 Эртен эрте. «Денвер — динозаврларның сөөлгүзү». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 10.00 Амдызында дөгере бажыңда. 10.30 «Спортлото» тиражы. 10.45 «Хөлзээшкинге муза шыдашпас». 11.15 Бичии концерт. 11.35 Шериг херээ. 12.05 «Шүлүкчү Владимир Маяковскийниң ынакшылы болгаш мөчээни». Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү (Украина). 13.10 «Марафон 15». 14.00 «Пиф болгаш Геркулес». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 14.10 «Кустонуң командазының суг адаанга аян-чоруу». Хөй сериялыг барымдаалыг фильм. 15.00 Медээлер. 15.15 Дамчыдылгалар программазы. 15.20 А. Шнитке. «Эрги стильге сюита». 15.35 «Аян-чорукчулар клуву». 16.23 Устывыштың дириг ыяжы. 16.30 Мультфильмнерниң баштайгы көргүзүү. «Каспер болгаш оон өннүктери» (Англия). «Буктар хайган ёзулуг аңчылар» (АКШ). 17.20 «Панорама» 18.00 Музыкалыг телефильм. 19.00 Медээлер, 19.15 Дамчыдылгалар программазы. 19.20 Дорт эфирге диалог. 20.00 Мультфильм. 20.15 «Данди шолалыг Крокодил». (Австралия). 21.55 Реклама. 22.00 Түңнелдери. 22.45 Дамчыдылгалар программазы. 22.50 С. В. Рахманинов биле Ф. И. Шаляпинниң юбилейи. 00.00 Медээлер. 00.15 — 00.20 Дамчыдылгалар программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Барымдаалыг фильм. 8.55 Мульти-пульти. «Чечек болгаш маскалар». 9.05 Чемпионнарга эртенги чем. 9.35 Фольклор. 10.05 Аты-баты... 10.35 «Рост» студия көргүзер. 11.05 «03» программа. 11.35 Кипрас Мажейка. «Биче Европадан» репортаждар. 12.05 «Дон-Кихоттуң уруглары». Уран-чечен фильм. 13.20 Тараачыннар айтырыы. 13.40 «Кезип болбас...» 13.55 Бир чурукчунуң театры. Л. Соломаткин. 14.15 «Аялгалар». 14.45 Моточарыш талазы-биле делегей чемпионады. 15.45 Ак каарган. 16.30 Владимир Маяковский. 17.00 Реклама. 17.05 Диснейниң хуулгаазыннары. ««Винни-Пухтуң чаа ужуралдары», «Кара плащ». 17.55 Волейбол талазы-биле делегей лигазының бирги чери дээш. Россия—Япония. 18.55 Хүннүң-не байырлал. 19.05 «Татар аялгалар». 19.35 Реклама. 19.40 «Владимир Познерниң Америказы». 20.00 Медээлер. 20.20 «Старк». Уран-чечен фильм. 22.05 Режиссер Анатолий Эфрос. 23.00 «А» программа. 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар айыткап турлар. 00.25 Реклама. 00.30 — 00.35 Спортчу карусель.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

«ИНСТРОЙИНВЕСТ»

Чектиг инвестиция фондузу «Инстройинвест» бирги үндүрүлгениң акцияларынга чагыдылга бижидилгезин доозуп турар. Ынчангаш боттарының хуужудулга чектериниң салым-чолун амдыгаа чедир шиитпирлевээн кижилер бар болза арткан үени ажыглаңар!

«Инстройинвестиң» акцияларынга ваучерлерни болгаш акшаларны салыры — силерниң капиталыңарны салырының эң ажыктыг аргазы болур, чүге дээрге:

— фонд ваучерни эң ажыктыг өртек—10 муң рубльге хүлээп алыр;

— фонд эң эвээш чарыгдалдыг—ындыг чарыгдалдар 6 ай иштинде фондунуң бодунуң активтериниң өртээниң 5 хуузундан эвээш болган; ынчангаш ол чаңгыс-даа ваучерин өскээр сатпаан;

— силерниң ваучерлериңер Россияның эң улуг дээн чээрби бүдүрүлгелеринде ажыын бере берген. Олар болза: **ЗИЛ, ХРОМИК, Ирбиттиң мотоцикл заводу, Саянмрамор, Соликамскиниң магний заводу, Всеволод-Вильвенниң заводу, «Метил», КАМТЕКС, Сорскиниң молибден комбинады, Саянның алюминий заводу, Омскэнерго, Красноярскиниң болгаш Братскиниң алюминий заводтары, Абаканның вагон-машина заводу, Ижевскиниң заводтары, Красный выборжец, Киров заводу, Уралхимпласт, Уралмаш, Первоуральскиниң чаа хоорза заводу-дур.**

Бистиң фондувус бо чылдың төнчүзүнге чедир Россияның экономиказының кол-кол 100 бүдүрүлге черлериниң акцияларының эдилекчизи болу бээр.

— «Инстройинвестиң» фондузунга салдынган ваучер ниити өртек-үнези 100 муң рубль ажып турар бүдүрүлгелерниң эт-хөреңгилери-биле хандыртынган.

— Россия Федерациязының Күрүнениң эт-хөреңги комитединиң берген үнелиг саазыннар рыногунга ажылдаар эргелиг лицензия «ИНСТРОЙИНВЕСТИДЕ» бар.

— Акционер кижиниң бодунуң күзээни-биле дивидендлерни чуртталга черлериниң тударынга ажыглап болур.

«ИНСТРОЙИНВЕСТ» ФОНДУНУҢ АКЦИЯЛАРЫ — БОТТАРЫҢАРНЫҢ УРУГЛАРЫҢАРГА АРТТЫРЫП КААП БОЛУР ЭҢ ИДЕГЕЛДИГ КАПИТАЛ-ДЫР

Фондунуң адрези: Абакан хоорай, Чертыгашев кудумчузу, бажың № 148, телефон № 6-46-77.

«Инстройинвест» фондунуң акцияларын Ажаалга банкызының кайда-даа салбырларындан садып ап база ваучерлер-биле орнап ап-даа болур силер!

Ол ышкаш дараазында адрестен акцияны чагыдып ап база болур, Абакан хоорай, 662617 а/я-261; чагыглыг чагаа-биле чорудар; аңаа паспортта демдеглелдерни, адрезиңерни, банкыда саныңарны болгаш боттарыңар ваучериңерни бижиңер. Сертификатты акционер кижиге беш хонук хуусаа иштинде чорудуп бээр.

«ИНСТРОЙИНВЕСТ» ФОНД.

Чөөн-Хемчик районнуң Чыраа-Бажы ортумак школазын 1983 чылда доосканэш-өөрүвүсту июль 15-те 11 шакта ол-ла школазынга чыглырын чарлап тур бис.

Чаңгыс классчылары.

ЮРИДИКТИГ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНИҢ БОЛГАШ КИЖИЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

«Роден» фирма Кызыл хоорайда тудуу доозулбаан тос каът чуртталга бажыңнарының тудуун кылып доозар талазы-биле керээлерни чарган. Фирма тудуг ажылдарының бүгү хемчээлиниң, тодаргайлаарга, тудуг-монтаж ажылдарының 70 хуузун кылып күүсеткен. Тос каъттарны шуптузун эптээн болгаш чүгле иштики тудуг ажылдары, а ол ышкаш чаагайжыдылга арткан.

Оларның-биле дүрүм ёзугаар керээни чарган болгаш кандыг-даа хевирниң баштайгы төлевирин киирген, тодаргайлаарга, ажылдап турар кижилер 25 хуу болгаш юридиктиг албан черлери — 50 хуу хемчээлдиг кылдыр төлээн болза, 1993 чылдың августуң 1-ге чедир турган рынок өртээн ёзугаар 4-7 миллион рубль-биле квартираларны 6-10 айлар иштинде алган туруп болур.

Баш удур санаашкыннарны ёзугаар алырга, Кызыл хоорайга чуртталга черлериниң рынок ёзугаар өртек-үнези бо чылдың төнчүзүнге чедир 7-13 миллион рубль чеде берип болурун билип алыңар!

Чуртталга бажыңнарының тудуун чорудар талазы-биле саналдаан арга-хевирни хоорай чагыргазы болгаш Тыва Республиканың Чазаа чүүлдүг деп көргеш, деткээн.

Тос каът бажыңнарның алаанда каъттарынга магазиннерни, амыдырал хандырылгазының черлерин тургузарын күзеп турар кандыг-даа хевирниң инвесторларын бистиң-биле дугуржурун дилеп тур бис: ол каъттарда өрээлдерни силерниң күзээниңер ёзугаар таарыштыр дерип, кылып бээр бис.

Тудугнуң доозулганының соонда квартираларның хөй кезиин доостунмаан тудугларның ээлеринге дедир эгидер чүве болганда, хостуу-биле садып-сайгарар квартираларның саны хөй эвес болурун база билип алза чогуур.

Ынчангаш бистиң-биле керээ чарарынче далажыңар!

Бир эвес чогуур үезинде керээ чарып алыр болзуңарза, чуртталга айтырыын үзе шиитпирлевишаан, боттарыңарның камнап алган акша-хөреңгиңерни үне чоктадыр чоруктан чайладып ап база болур силер.

Дараазында чүүлдерни утпаңар:

— шимчевес эт-хөреңги кажан-даа, кандыг-даа үеде улуг өртек-үнелиг болур!

Бир эвес барааннарның өртектери, кризистиг байдал эрткенде, деңдески бооп, харын-даа кудулаар аргалыг болза, рынок харылзааларының үезинде шимчевес хөреңгиниң өртектери улам өзер болгай.

Үстүнде чүүлдерни билип алгаш, боттарыңарның ажы-төлдериңерге амдыгааштан эгелеп квартираларны садып ап болур силер.

СИЛЕРНИ ДАРААЗЫНДА АДРЕСТЕ МАНАП ТУР БИС: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың № 32, Советтер бажыңы, хоорай чагыргазының турар талазы, 1-ги каът, № 106 өрээл.

Телефон № 3-96-63, 17 шак соонда долгаар.

КИНО

ИЮЛЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Дерибасовскаяда агаар эки, азы Брайтон-бичиде база катап чаъстаашкыннар» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда; **ВИДЕОЗАЛ:** «Сөөлгү дайынчы» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: № 114 мультфильмнер чыындызы 9.00 шакта, «Хүннээректээн оваадай» 10.00 шакта; «Мөчээнге мөргүл» 12.10, 14.20, 16.30, 18.40 шактарда.

ИЮЛЬ 11-де

«НАЙЫРАЛ»: «Дерибасовскаяда агаар эки, азы Брайтон-бичиде база катап чаъстаашкыннар» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда; **ВИДЕОЗАЛ:** «Өлүмнүг эвилел» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: № 114 мультфильмнер чыындызы 9.00 шакта; «Хүннээректээн оваадай» 10.00 шакта; «Мөчээнге мөргүл» 12.10, 14.20, 16.30, 18.40 шактарда.

ИЮЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дерибасовскаяда агаар эки, азы Брайтон-бичиде база катап чаъстаашкыннар» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда; **ВИДЕОЗАЛ:** «Өлүмнүг эвилел» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Моорлап кириңер, азы өскелерниң кирери хоруглуг» 9.00, 10.40 шактарда: «Мөчээнге мөргүл» 12.20, 14.30, 16.40, 18.50 шактарда.

«Шын» солун редакциязынга хөй чылдарда ажылдаан журналист О. К. Намчылактың өөнүң ээзи, республиканың улус өөредилгезиниң хоочуну

Татьяна Арапчаевна НАМЧЫЛАКТЫҢ

59 харлап бар чораан назынында хенертен мөчээнин редакция коллективи сагыш-сеткилдиң улуг хомудаашкыны-биле дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 66700

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505».

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИ болгаш ЧАЗАА, «ШЫН» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), М. М. Саая (харысалгалыг секретарь), В. М. Сат, К. К. Сат (кол редакторнуң оралакчызы), Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91,— 3-34-17; харысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчызы — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: улус депутаттарының Советтери, ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар—3-34-19; — 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агыйы — 3-41-16; культура, улус өөредилгези болгаш чогаал —3-39-15; 3-34-57; медээлер болгаш спорт —3-36-82; 3-34-57; очулга— 3-34-39; 3-34-93; чагаа—3-39-03; корректорлар — 3-41-23. үндүрүкчүлер—2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунуң чанында парлалганың, медээлерниң хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактыларның, саннары болгаш өске-даа дыңнадыгларның дээш авторлар боттары харысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозунуң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 18. 199. Индекс 54240. Чагыг № 127.